

David Mandel

Fabrikskommittéerna och den ekonomiska makten

Denna text är hämtad från antologin *Den ryska arbetarrevolutionen*, utgiven av Bokförläggarna Röda Rummet, 2017.

Rörelsen för arbetarkontroll bröt fram i februarirevolutionens efterdyningar och kom att spela en betydande roll i radikaliseringsprocessen som ledde fram till rådets (sovjeternas) maktövertagande i oktober 1917. Arbetarkontroll hade inte figurerat i något av de socialistiska partiernas program före februarirevolutionen.

Även om den allmänna uppfattningen var att socialismen skulle sätta stopp för auktoritärt styre i fabriksverksamheten, hade Rysslands socialistiska partier, inklusive bolsjevikerna, uppfattningen att det var en "borgerligt demokratisk" revolution som stod på dagordningen och att den inte skulle gå längre än att etablera demokratiska förändringar inom kapitalismens ramar. Även om revolutionen skulle leda till djupgående reformer som 8-timmarsdag och jordreform, skulle den inte hota borgarklassens ekonomiska makt.

Efter Lenins återkomst från exilen i april 1917¹ skedde en omorientering inom bolsjevikpartiet och partiet började propagera för en överföring av makten från den liberalt dominerade provisoriska regeringen till sovjeterna, råden med arbetare-, bonde- och soldatrepresentanter.

Men partiet förblev vagt när det gällde det sociala programmet för den kommande sovjetmakten.

I sina aprilteser skrev Lenin: "Det är inte vår *omedelbara* uppgift att 'införa' socialism utan endast att ofördröjligen ställa den samhällsliga produktionen och produkternas fördelning under kontroll av arbetardeputerades sovjet"².

Det ryska ordet *kontrol*³ betyder övervakning och reglering i motsats till administrering och i den meningen kan formuleringen mycket väl vara en del av ett reformistiskt program, låt vara ett radikalt sådant. Ett program för statlig reglering i en kapitalistisk ekonomi.

¹ Exakt när under kriget som Lenin ändrade sin position är inte helt klart.

² V I Lenin, "Referat på en sammankomst med bolsjevikiska ombud vid Arbetar- och soldatdeputeradesovjeternas allryska konferens den 4 (17) april 1917" i *Valda verk i tio band*, vol 6, Moskva: Progress, 1986, s 308.

³ I denna text kommer ordet "kontroll" att användas på det ryska sättet.

Nikolaj Suchanov, en internationalistisk mensjevik⁴, och medlem av Petrograd-sovjetens ekonomiska avdelning, konstaterade att om bolsjevikerna hade ett ekonomiskt program över huvud taget så gick det inte längre än sovjetens förslag i maj 1917, då sovjeten fortfarande dominerades av moderata socialister. Enligt hans mening var det bolsjevikerna föreslog ”till sitt innehåll långt ifrån socialism. Det är sant att ’kontroll’ stod i centrum på alla arbetarmöten. Men denna ’socialism’ var fortfarande väldigt timid och moderat. Den pekade i en annan riktning, men gick inte längre än högermensjeviken Gromans förslag som innebar ’regleringar’ och ’organisering’ av ekonomi och arbete”⁵.

Jakov Sverdlov, medlem av bolsjevikernas ledning, medgav i ett tal till partiets Petrogradkommitté att ”det finns otillräcklig klarhet vad det gäller den ekonomiska politiken... och det leder till många komplikationer”. Han förklarade att alla var för upptagna med akuta frågor för att kunna ägna sig åt det ekonomiska programmet.

Men den grundläggande orsaken var att bolsjevikerna ännu inte tagit ställning för hur programmet skulle se ut. På fabrikskommittéernas första allryska konferens en vecka före oktoberrevolutionen klagade en mensjevikisk delegat från Saratov i centrala Ryssland:

*För att på ett korrekt sätt besluta angående arbetarkontroll över produktionen, måste vi en gång för alla klargöra för oss själva om den ryska revolutionen är en social revolution eller inte. Vi ställer ständigt denna grundläggande fråga till bolsjevikerna men får inget seriöst svar. Vi menar att vår revolution inte är social utan politisk. Men vi har en social jäsning, så att säga. Det finns frågor av enorm social betydelse*⁶.

En anarkistisk delegat från Schlüsselburgs krutfabrik var fast i sin övertygelse: ”Vi genomlever en social revolution”⁷.

Men Mykola Skrypnyk, bolsjevik och medlem av Petrograds fabrikskommittéers centrala råd lät sig inte påtvingas denna position: ”Arbetarkontroll är inte socialism. Det är bara en av metoderna för att närma oss till socialismen”⁸.

Faktum är att som marxister kunde bolsjevikerna inte vara tydligare. De insåg att Ryssland, ett fattigt samhälle där bönderna utgjorde den överväldigande befolkningsmajoriteten, trots en koncentrerad och militant arbetarklass saknade de nödvändiga politiska och ekonomiska förutsättningarna för socialism.

Men världskriget hade skapat villkoren för och behovet av ett omedelbart störtande av kapitalismen, inte bara i de utvecklade länderna utan också i Ryssland.

Den allmänna krisen betydde att Rysslands arbetare och fattigbönder kunde ha realistiska förhoppningar om hjälp från socialistiska revolutioner i väst. Följaktligen var den ryska revolutionens sociala karaktär och själva dess möjlighet att överleva beroende av händelseutvecklingen utanför landets gränser. Därav den trevande formuleringen.

Detta var frågans teoretiska sida. Men till syvende och sist var det konkreta praktiska nödvändigheter som drev revolutionen framåt. Bolsjevikernas ekonomiska program före oktober innebar en form av dubbelmakt: arbetarnas och böndernas regering skulle med stöd av fabrikskommittéerna kontrollera (övervaka, reglera) kapitalisterna, medan de senare skulle fortsätta att styra företagen. Men precis som dubbelmakten i den politiska sfären som etablerades genom februarirevolutionen snart visade sig ohållbar inför de besuttnas vägran att kontrolleras av sovjeterna (som de i själva

⁴ Internationalisterna utgjorde mensjevikpartiets vänsterflygel. Suchanov är författare till en värdefull historik i sju volymer över revolutionen.

⁵ N Suchanov, *Zapiski o revoljutsii* (”Anmärkingar om revolutionen”), Moskva-Berlin-Petrograd 1923, vol 7, s 24–26.

⁶ *Oktjabrskaja revoljutsija i fabzavkomy*, (Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna), Moskva 1927, vol 2, s 182.

⁷ A.a., s 183.

⁸ A.a., s 184.

verket ville krossa med militärdiktatur), skulle också dubbelmakten i den ekonomiska sfären visa sig illusorisk. Bourgeoisins ekonomiska makt var deras sista och grundläggande försvarslinje.

Samtida borgerliga kommentatorer, moderata socialister, många fackföreningsledare, inklusive en del bolsjevikiska fackföreningsmän och senare västliga historiker har porträtterat rörelsen för arbetarkontroll som anarkistiskt inspirerad. En spontan, tanklös revolt med målsättningen att den egna gruppen skulle ta över fabriken⁹. Även historiker som är sympatiskt inställda till arbetarkontroll beskriver ofta fabrikskommittéerna som en väsentligen ”libertariansk” rörelse för industriell demokrati och därmed i konflikt med central planering och reglering¹⁰. Verkligheten var dock mycket mer komplex.

Självklart var det naturligt för anarkister att attraheras av fabrikskommittéerna. Men det var faktiskt bolsjevikerna som dominerade kommittéerna från första början nästan överallt, långt innan de vann majoritet i sovjeterna. Anarkistiska resolutioner som undvek frågan om politisk makt samlade aldrig mer än en handfull röster på fabrikskommittéernas konferenser medan bolsjevikernas resolutioner, som var positiva till sovjetmakt och ekonomisk reglering, samlade majoriteter.

Fabrikskommittéerna handlade om arbetarnas ekonomiska makt. Men när de först bildades i februarirevolutionens efterdyningar var deras mål, åtminstone i privata företag, inte mycket mer avancerade än militanta fackföreningars. Det som skilde dem och liknande organisationer i andra länder från fackföreningarna var framför allt att de valdes av alla i företaget som inte hade chefsfunktioner. Medlemskap i fackföreningar var däremot vanligen individuellt och frivilligt.

Men ännu viktigare var deras ideologiska inriktning: I motsats till de flesta fackföreningar, även de som leddes av socialistiska partier, erkände de inte kapitalets rätt att styra som vare sig legitimt eller oundvikligt. Om de tolererade kapitalets styre var det på grund av att styrkeförhållandena (beroende på landets ekonomiska utvecklingsnivå, men också på arbetarnas brist på förmåga att leda företag) inte tillät dem att just då gå längre¹¹.

Historiskt har fabriksråd uppstått i perioder av ökad mobilisering och radikalisering, ofta i opposition till konservativa fackliga ledningar¹².

⁹ E H Carr skrev i sitt klassiska verk om revolutionen: ”Den växande vågen av anarki i fabriken tjänade deras [bolsjevikernas] revolutionära syften. De kunde inte ha dämt upp den, om de än hade velat göra det, men de kunde delvis styra den så länge de var beredda att följa med i den. Det var denna situation som medförde att de antog och hyllade som sina egna sådana tillvägagångssätt som snarare tillhörde anarkister och syndikalister än bolsjevikerna.” (*Ryska revolutionen 1917–1923*, Stockholm, Bo Cavefors, 1970, del 2, s 69). Suchanov skrev på ett liknande sätt att bakom bolsjevismen 1917 fanns ”en otyglad anarkistisk småborgerlig storm som eliminerades först när bolsjevismen inte längre hade några massor bakom sig”. (Suchanov, 1923, vol 6, s 192 f)

¹⁰ Se till exempel D O Tjurakov, *Fabzavkomy v borbe za proizvodstvennuju demokratiju* (”Fabrikskommittéerna i kamp för demokrati inom produktionen”), Moskva: Prometei, 2005, s 255–57.

¹¹ Detta synsätt manifesterades till exempel klart i en pamflett skriven av två ledare för arbetsplatsrörelsen i Clydeområdet i Skottland 1917:

”Det får aldrig bli en allians eller kompromiss med arbetsköparen. Vi kommer naturligtvis att vara tvungna att förhandla med hans representanter i den dagliga verksamheten, men inte för att på något sätt ställa oss bakom hans intressen eller gynna dem på något sätt när det ligger i vår makt att handla annorlunda. Vi agerar som erövrare av vårt eget ursprungsland, industrin, som just nu är i händerna på en arrogant och tyrannisk makt, och det vi vinner när vi avancerar framåt kontrollerar vi exklusivt och oberoende.” (W Gallacher & J Paton, ”Mot industriell demokrati”, Paisely Trades and Labour Council, 1917, citerat i G D H Cole, *Workshop Organization*, Oxford: Clarendon Press, 1923, s 171 f).

¹² Fackföreningar innebär naturligtvis också en form av dubbelmakt, i den meningen att de begränsar företagsledningens absoluta makt. Men deras natur är en organisation skapad för att representera arbetarna som säljare (eller uthyrare) av sin arbetskraft. Därför utmanar de sällan kapitalets grundläggande makt att bestämma hur, var, när och vad som ska produceras. Det var så Gramsci förklarade de italienska fackföreningarnas konservatism 1919. Han ställde deras konservatism mot den revolutionära andan hos fabriksråden som representerade arbetarna som producenter. (”Syndikalism och rådstanken”, *Ordine Nuovo*, 8/11 1919, i E Mandel (red.), [Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyre](#), Mölndal: René Coeckelbergs Partisanförlag, 1971, s 219–222). Finns på www.marxistarkiv.se

Jag kommer i denna text att följa utvecklingen av fabrikskommittéerna i Ryssland genom 1917 och den första delen av 1918, med speciellt fokus på Petrograd, huvudstaden och arbetarrörelsens militanta centrum¹³.

Mitt huvudargument är att fabrikskommittéernas fortgående radikalisering (även om det i grunden var ett defensivt svar på hoten om arbetslöshet och därmed också hoten mot revolutionen) möjliggjordes och i viss mån uppmuntrades av kommittéernas strategiska syn på kapitalets makt som tillfällig och villkorlig. Ett slutavsnitt kommer att kort behandla kommittéernas öde under inbördeskriget.

Februarirevolutionen och fabrikskommittéerna

Generalstrejken i Petrograd som snabbt drog in garnisonen i kampen och utvecklades till februarirevolutionen var på samma gång en politisk mobilisering mot enväldet och en ekonomisk strejk riktad mot kapitalet.

På det sättet var den en direkt fortsättning på förkrigstidens arbetarkamp i vilken politiska och ekonomiska krav hade varit oskiljaktigt sammanvävda¹⁴.

Efter tsarens abdikation återvände arbetarna till arbetet i fabriker bara för så lång tid de behövde för att formulera sina ekonomiska krav och för att rösta för fortsatt strejk tills kraven var uppfyllda.

De flesta arbetare ignorerade sovjetens vädjanden om att återuppta arbetet 7 mars eftersom de ännu inte vunnit 8-timmarsdagen och löner ”*värdiga en arbetare och fri medborgare*”¹⁵.

Sovjeten leddes vid denna tid av moderata socialister (mensjeviker och socialistrevolutionärer). Den minoritet som återupptog arbetet detta datum började tillämpa 8-timmars arbetsdag utan att fråga företagsledningen.

Vid sidan av bättre löner och kortare arbetsdag förväntade sig arbetarna att den demokratiska revolutionen skulle leda till en ”konstitutionell regim” i fabriker¹⁶. Med detta menade de ett slut på det enväldet och den despotism som hade karakteriserat fabriksadministrationen under tsaren.

Ett bindande beslut som antagits 1912 av S:t Petersburgs sammanslutning av fabriks- och verkstadsägare hade uteslutit även den minimala arbetarrepresentation som lagen medgav, och tillbakavisat varje deltagande av arbetarorganisationer i frågor rörande löner, arbetsvillkor, anställningar och uppsägningar liksom fabrikeras interna administration¹⁷. Krigsutbrottet hade bara utökat antalet repressiva verktyg som industriägarna kunde använda mot arbetarna. Bland annat blev det inte längre möjligt att skjuta upp militärtjänsten.

¹³ Enligt de tidigare ledarna för fabrikskommittéerörelsen som samlat sina dokument om kommittéerna 1917–18 i tre volymer var ”Petrograd huvudcentrum för fabrikskommittéerörelsen och satte tonen för hela periferin”, och dokumenten från de centrala organisationerna i Ryssland och Petrograd ”ger otvivelaktigt en grundbeskrivning av och översikt över fabrikskommittéernas revolutionära aktivitet 1917–18”. (*Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, Moskva 1929, vol 3, s 4.)

¹⁴ Arbetsköparnas position under kampuppsvinget strax före kriget speglade den hos arbetarna, med företagsledningarna aktivt samarbetande med polisen för att slå ner politiska strejker. Myndigheterna måste ibland hålla tillbaka industriägarna som i frenesi bötfällde arbetare för att deltagit i politiska protester. Detta eftersom myndigheterna befarade att företagarnas åtgärder enbart hällde bensin på elden. (E Kruze, *Petersburgskie rabotjje v 1912–14* (”Petersburgs arbetare under 1912–14”), Moskva 1961, s 98) Det mest anmärkningsvärda exemplet på sammansmältningen av politisk och ekonomisk kamp var arbetarnas vitt spridda och bestämda krav att bli ”hövligt tilltalade” av ledningen (andra person pluralis, ”ni” istället för ”du”). Detta krav betecknade handels- och industriministern och företagaren V I Timirtjajev 1912 som ”politiskt”. (L M Kleinbort, *Otjerki rabotjei intelligentsij, 1906–16* (”Studier av arbetarintelligentian, 1906–16”), Petrograd 1923, vol 1, s 11.)

¹⁵ Från textilarbetarnas fackföreningstidning, citerat av P V Volobujev i *Proletariat i buzjuazija v 1917g* (”Proletariatet och bourgeoisien 1917”), Moskva 1964, s 64.

¹⁶ E Majejskij, *Kanun revoljutsij* (”På tröskeln till revolutionen”), Petrograd 1918, s 43.

¹⁷ Kruze, 1961, ss 99 f.

När arbetet slutligen återupptogs efter februarirevolutionen var en av arbetarnas första åtgärder att rensa ut företagsledningens värsta förtryckare, ibland genom att köra ut dem genom fabriksgrindarna på skottkärria med en säck över huvudet, en speciellt förnedrande behandling.

I dessa aktioner, liksom i arbetarnas egenmäktiga införande av 8-timmarsdagen (ett fenomen som i huvudsak begränsades till Petrograd)¹⁸ ser vi redan en glimt av arbetarnas ifrågasättande av kapitalets rätt att styra. En attityd som hämtade näring ur arbetarnas känsla av att det var de, inte borgarklassen, som hade genomfört revolutionen. Borgarklassen hade i sin rädsla för massornas aktivitet stått handfallen inför kampen mot enväldet.

Men det centrala elementet i ovan nämnda ”konstitutionella regim” i fabrikena var arbetarnas egen kollektiva representation i form av de valda fabrikskommittéerna vars uppgift det var att övervaka (*vedat*) styret i varje fabrik.

Vid radiotelegrafifabriken, till exempel, hade fabrikskommittéernas stormöte gett den lokala kommittén i uppgift att utarbeta regler och normer för arbetsdagens längd, minimilönen, företagshälsovården, administrationen av fonden för sjukersättning (baserat på 1912 års lag), bildandet av en fond för ömsesidig hjälp, fabriken fysiska säkerhet, anställanden och avskedanden¹⁹, lösningar av konflikter, arbetsdisciplin, raster och pauser, matservering²⁰ och bildandet av en permanent vald fabrikskommitté²¹.

Detta var ju ett brett spektrum av aktiviteter, varav några naturligtvis var menade att lösas i förhandlingar med företagsledningen.

Men det fanns ingen avsikt att utmana företagsledningens grundläggande rätt att styra produktionens tekniska och ekonomiska funktioner. Detta skedde inte heller.

Krav på ”arbetarkontroll” eller ännu mer avancerade krav som ”arbetarstyre” hördes inte i de privatägda fabrikena vid denna tid.

Men det faktum att kommittéerna tog upp fabrikenas fysiska fortbestånd och deras påpekande om teknisk inkompetens som ett skäl (men aldrig det enda) till utrensning av enskilda företagsledare visade arbetarnas nya känsla av ansvar för produktionen. Detta skulle, även om det ännu var i sin linda, utvecklas till än mer radikala ståndpunkter när arbetarna såg sina jobb och sin revolution hotade.

N Kutler, en känd industriman och ledare i det liberala kadetpartiet, var inte ensam om att under de första veckorna efter februarirevolutionen observera en ”ny *entusiasm i arbetet*”²².

Samtidigt hade attityden till kriget ändrats, då arbetarna nu kände att de hade något att försvara – sin revolution. (Arbetarnas ”revolutionära försvarsvilja” skulle dock bli kortlivad då de snart upptäckte att den provisoriska regeringen inte hade någon avsikt att söka en demokratisk fred.)

I statliga företag, å andra sidan, intog arbetare från början en mer radikal ståndpunkt grundad på idén att arbetare i en demokratisk stat skulle delta i skötseln av statliga företag²³. Till detta kom det

¹⁸ Den 10 mars undertecknade Petrogradsovjeten en överenskommelse med Petrograds fabriksägarförening som inkluderade 8-timmarsdagen. Det tog mycket längre tid i Moskva och i provinserna och i mindre fabriker var det överhuvudtaget omöjligt för arbetarna att nå fram till 8-timmarsdagen. Den provisoriska regeringen stiftade aldrig någon lag i frågan, trots att den skulle stå under sovjetens ”kontroll”.

¹⁹ Liksom andra åtgärder syftade detta till att förhindra övergrepp från företagsledningarnas sida och till att säkra rättvisa. Av speciellt intresse för arbetarna var existensen av välbeställda element mitt ibland dem som gömde sig för att undvika inkallelse.

²⁰ Huvudsakligen genom konsumentkooperativ.

²¹ *Revoljusionnoje dvizjenie v Rossii posle sverzjenija samoderzjavija* (”Den revolutionära rörelsen i Ryssland efter autokratins störtande”), Moskva 1957, s 491 f.

²² Volobujev, 1964, s 157.

²³ *Rabotjii kontrol i nacionalizatrija promyslennyh predprijatij Petrograda v1917–19 gg* (”Arbetarkontroll och nationalisering av industriföretag i Petrograd under åren 1917–19”), Leningrad, vol 1, s 179.

faktum att toppledarna i de statliga fabrikerna hade militär grad och många av dem hade flytt under revolutionen. Liknande attityder kunde ses i de huvudsakligen statligt ägda järnvägarna och inom post- och telegrafväsendet²⁴.

Men detta skulle inte vara länge. I de statliga fabrikerna drog arbetarna snart tillbaka sina krav på en aktiv roll i företagsledningarna. På en konferens för fabrikskommittéer i statliga fabriker 15 april krävde man i en resolution ett brett spektrum av kontrollmöjligheter, inkluderande tillgång till information och dokument och rätten att avskeda administratörer ”som inte kan upprätthålla normala relationer med arbetarna”. Men man uttryckte ”inga önskemål om att ta ansvar för den tekniska och administrativa produktionsorganisationen under givna förhållanden. Så länge full socialisering av ekonomin inte uppnåtts har fabrikskommittéernas representanter enbart en rådgivande roll i förhållande till företagsledningarna”²⁵. Ordföranden för fabrikskommittén på amiralitetets skeppsvarv förklarade denna reträtt med viljan att inte underminera effektiviteten, med tanke på det komplexa i företagsskötseln, och med hänvisning till arbetarnas oerfarenhet. Men samma kommitté krävde rätten till kontroll, inklusive rätten att kräva avskedanden ur företagsledningen genom skiljedomsförfarande²⁶.

Mellan februari och oktober kunde kommittéerna i de statligt ägda fabrikerna utöva betydligt mer makt än kommittéerna i den privata sektorn, där arbetarna möttes av starkt motstånd när krav på ökad arbetarkontroll restes under sensvåren²⁷. Det fanns också rapporter om ökad produktivitet i den statliga sektorn efter februari. På en konferens för fabriker under artillerimyndigheten i mars anklagade arbetarnas representant till och med myndigheten för misskötsel och krävde dess upplösning²⁸.

Rädsla för sabotage och ökade krav på arbetarkontroll

De mer upplysta liberala politikerna uppmanade industriägarna att inte frukta arbetarnas sociala krav nu när demokratin var vunnen. Ägarna borde istället göra eftergifter till arbetarna just för att styra deras krav i önskvärd riktning och därmed undvika den sociala revolution som fruktades av borgarklassen.

Industriägarna verkade till en början följa dessa råd. Men i verkligheten såg de sina eftergifter, speciellt 8-timmarsdagen och erkännandet av fabrikskommittéerna (särskilt när det gällde kommittéernas kontroll av avskedanden och anställningar), som enbart temporära tills en förändring i styrkeförhållandena kunde ge dem en möjlighet att ta tillbaka vad de gått med på.

Redan några veckor efter den segerrika februarirevolutionen började den borgerliga (det vill säga, den icke-socialistiska) pressen förbereda en kampanj mot vad man kallade arbetarnas egoism som man påstod skadade produktionen av materiel till den modiga armén.

Kampanjen var helt klart riktad till soldaterna med syfte att driva in en kil mellan dem och arbetarna. Det var koalitionen mellan arbetare och soldater som möjliggjort februarirevolutionen. Kampanjen misslyckades och arbetarna erbjöd soldaterna att skicka delegationer till fabrikerna för att själva inspektera situationen.

²⁴ K Bazilevitj, *Professionalnoje dvizjenie rabotnikov svjazi* (Kommunikationsarbetarnas fackförening), Moskva 1927, s 40. A Tanjajev, *Otjerki po istorii zjelznodorozjnikov v revljutsin 1917 goda* (Studier i järnvägsarbetarnas historia under revolutionen år 1917), Moskva-Leningrad 1925, s 53.

²⁵ *Revoljusionnoje dvizjenie v. Rossii v aprele 1917g* (”Den revolutionära rörelsen i Ryssland under april år 1917”), Moskva 1958, s 383–386.

²⁶ TsGASPb (S:t Petersburgs centrala statsarkiv, tidigare LGAORSS) fond 9391, opis 1, delo 11, sida 4. (Termerna används i det ryska arkivsystemet, där *fond* är en större arkivenhet, *opis* en förteckning över en mindre delenheter och *delo* en samling handlingar inom det större arkivet.)

²⁷ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, Moskva 1927, vol 1, s 100. För att studera omfattningen av kommittéernas verksamhet i de statliga företagen, se kommittéprotokollen från fem stora statliga fabriker i *Fabritjno-zavodskie komitety Petrograda v 1917g, protokoly* (”Fabrikskommittéerna i Petrograd år 1917, protokoll”), Moskva 1979.

²⁸ TsGASPb, fond 4601, opis 1, delo 10, sida 33.

Å andra sidan innebar kampanjen ett abrupt slut på de illusioner om nationell enighet som växt fram veckorna efter revolutionen, illusioner som skapats av hur relativt lätt och enkelt revolutionen hade segtrat.

Det var under denna presskampanj som arbetare började ifrågasätta fabriksledningarnas förklaringar (som oftast åberopade försörjningsproblem) när produktionskapacitet inte utnyttjades.

Den 20 mars föreslog en delegat till Petrograds sovjet (delegaten kom från Metallitjeskij-fabriken) att en kommission med delegater borde väljas med uppgift att kontrollera och inspektera fabrikena för att undersöka om företagsledningarnas förklaringar vid produktionsstörningar stämde. *”För att se att inget missbruk förekommer”*²⁹.

Här fanns alltså redan ett krav på kontroll, på övervakning från sovjetens sida. I takt med att veckorna gick ökade arbetarnas misstänksamhet. Tidigt i maj pekade den internationalistiska mensjeviktidningen på *”nedgång i produktionen i en hel rad fabriker. Hittills har detta fenomen varit begränsat till små och medelstora företag men det börjar ändå oro arbetarna allt mer”*³⁰.

Den borgerliga pressen gjorde i sin tur inget för att lugna arbetarna. *”Om två, tre veckor kommer fabrikena att börja stängas en efter en”*, skrev de liberala kadeternas dagstidning³¹.

Till och med de ”försvarsvänliga” mensjeviker, vars ledare nu deltog i koalitionsregeringen tillsammans med liberalerna, skrev i sin tidning om en neddragning av produktionen från industriägarnas sida.

Mensjeviktidningen beskrev det som nu hände som ett flankangrepp och som förberedelse för en offensiv:

*”Vi har framför oss en annan typ av kamp – den dolda lockouten. I sovjetens arbetsavdelning nås vi dagligen av fakta som bekräftar att en plan definitivt existerar bland industriägarna”*³².

Ordet *lokaut*, lockout, var förknippat med bittra minnen bland arbetarna. Enbart under de sex månader som föregått krigets utbrott 1914 hade Petrograds arbetare utsatts för tre samordnade lockouter. Under dessa hade 300 000 arbetare avskedats³³. Lockouter förekom till och med under kriget. Många kom ihåg att de allmänna lockouterna i november och december 1905 hade varit ett avgörande slag mot den första ryska revolutionen.

Och som en bekräftelse på arbetarnas misstankar hade industriägarna visat kalla handen mot alla förslag till statliga regleringar. Före revolutionen hade de själva stött statliga regleringar för att stabilisera ekonomin som höll på att falla sönder under krigets påfrestningar och tsarismens misskötsel. Nu däremot skyllde de industrins problem uteslutande på arbetarnas överdrivna krav.

I mitten av maj antog Petrogradsovjeten, som fortfarande dominerades av ”moderata socialister” (”försvarsvänliga” mensjeviker och socialistrevolutionärer), en ganska moderat plan för statlig ekonomisk reglering som hade förberetts av sovjetens ekonomiska kommission.

Två dagar senare avgick handels- och industriministern A I Konovalov. Denne industriägare ansågs tillhöra vänsterflanken inom borgarklassen men avgick nu och pekade på sovjetens ekonomiska regleringsplan och vänsterns överdrivna krav. Han höjde ett varningens finger och deklarerade att *”om inte en tillnyktring sker inom en nära framtid kommer vi att få se tiotals och hundratals företag stänga”*³⁴.

²⁹ A.a., fond 1000, opis 73, delo 16, sida 6.

³⁰ *Novaja Zjizn* 10 maj 1917.

³¹ *Retj* 13 maj 1917.

³² *Rabotjaja gazeta* 20 maj 1917.

³³ Kruze, 1961, s 328.

³⁴ *Novaja Zjizn*, 19 och 20 maj 1917.

Oppositionen mot statliga regleringar av ekonomin var också ledmotivet på den allryska kongressen av representanter för handel och industri tidigt i juni³⁵. P P Rjabusjinskij, en annan ”vänsterkapitalist”, förklarade att statliga regleringar var möjliga i väst eftersom staten var oberoende och hade full kontroll. Men i Ryssland var en sådan reglering utesluten eftersom regeringen själv var ”kontrollerad”, nämligen av sovjeterna³⁶. Det fanns en underförstådd rädsla att regleringen skulle riktas mot industriägarnas intressen.

Den 19 maj riktade bolsjevikpartiets Petrogradkommitté för första gången en appell till arbetarna med uppmaningen att bilda kommissioner i fabrikena med syfte att uppnå ”kontroll”, vilket betydde övervakning av företagsledningen.

Appellens ordval visar klart att partiet svarade på arbetarnas egna initiativ: *”Som svar på en serie av deklARATIONER FRÅN FABRIKSKOMMITTÉER ANGÅENDE NÖDVÄNDIGHETEN AV ATT ETABLERA KONTROLL BESLUTADES DET ATT REKOMMENDERA ARBETARKAMRATER ATT SKAPA KONTROLLKOMMISSIONER I FÖRETAGEN SAMMANSATTA AV REPRESENTANTER FÖR ARBETARNA”*³⁷.

Rörelsen för arbetarkontroll kom alltså ”underifrån”. Den var ett svar på upplevda hot mot produktionen och inte inspirerad av anarkistiska ideal eller några andra ideologiska motiv. Kommittén på Rysslands största industriföretag, Putilovverken förklarade:

*När vår fabrikskommitté bildades hade den varken ett handlingsprogram eller några stadgar som riktlinje. När den började fungera blev dess egna praktiska åtaganden våra vägledande principer. På det sättet hade vår fabrikskommitté den bästa av lärare – livet självt*³⁸.

Konflikten på Langeziepens maskinbyggnadsfabrik³⁹ illustrerar motiven bakom offensiven för arbetarkontroll. Den 27 april satte fabrikskommittén ut vakter vid grindarna och nekade företagsledningens personal, inklusive direktören, rätt att lämna fabriksområdet före arbetsdagens slut. Enligt provinsens fabriksinspektör misstänkte arbetarna att administratörerna medvetet höll tillbaka produktionen⁴⁰. En förenad kommission sammansatt av representanter för Petrogradsovjeten och arbetsgivarorganisationen misslyckades med att lösa konflikten. Den 2 juni meddelade direktören att fabriken skulle stänga. Orsaken skulle vara en förlust på 10 miljoner rubel som orsakats av ökade kostnader och en nedgång i produktion på två tredjedelar som följd av 8-timmarsdagen. Han hänvisade till en nedgång i produktiviteten på 50 procent och dessutom problem med bränsle- och materialförsörjning.

Arbetarna sökte hjälp hos fabrikskommittéernas centrala sovjet, som nyss valts av stadens fabrikskommittéer på en konferens från 30 maj till 3 juni. Sovjetens undersökning avslöjade en lång och misstänkt kedja av aktieaffärer. Plötsligt meddelade direktören att han ”av en slump” hittat en kontakt som kunde erbjuda ett lån på 450 000 rubel, och att produktionen kunde fortsätta med full kraft⁴¹.

Men under tiden hade arbetarna beslutat att börja med kontroll. Den 5 juni meddelade fabrikskommittén att inget gods och ingen materiel kunde lämna fabriken utan dess godkännande, att dess order var bindande för personalen, att företagsledningens order krävde kommitténs godkännande och att inga dokument kunde förstöras utan att kommittén först fått kontrollera dem⁴².

³⁵ A.a., 2 juni 1917; *Revoljutsionnoe dvizjenie v Rossi v maeijune 1917g* (”Den revolutionära rörelsen i Ryssland under maj-juni år 1917”), Moskva 1959, s 197.

³⁶ *Izvestija moskovskogo voenno-promysjennogo komiteta* (”Nyheter från Moskvas militärindustriella kommitté”), nr 13, 1917, s 15.

³⁷ *Pravda* 21 maj 1917.

³⁸ *Putilovtsy v trech revoljutijach* (”Arbetarna på Putilovfabriken under tre revolutioner”), Leningrad 1933, s 431.

³⁹ Denna fabrik, med omkring 1 200 arbetare, hade haft 31 strejker 1912–14, med sammanlagt 103 970 förlorade arbetsdagar. (Kruze, 1961, s. 73 och 323.)

⁴⁰ ”Den revolutionära rörelsen i Ryssland under april....”, s 444.

⁴¹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol. 1, s. 182; *Izvestija* 17 juni 1917; *Novaja Zjizn* 19 juni 1917.

⁴² ”Arbetarkontroll och nationalisering...”, vol. 1, 1949, s 104

Genom att kräva sådan makt överskred fabrikskommittén den tidigare definitionen av ”arbetarkontroll” som övervakning. (Det är dock inte klart huruvida denna fabrikskommitté var framgångsrik när det gällde att förverkliga sina krav.) Men fortfarande rörde det sig om defensiva åtgärder. I en deklaration 5 juni förklarade kommittén att arbetarna ”*vingats*” till dessa åtgärder på grund av företagsledningens beslut att stänga fabriken, ledningens vägran att följa ett medlarbeslut angående kontorspersonalens löner och dess vägran att erkänna arbetarnas kontrollkommission.

Sovjetens nyhetstidning *Izvestija*, som vid denna tid kontrollerades av moderata socialister, beskrev konflikten som typisk för en hel rad proklamerade fabriksstängningar som hamnade på fabrikskommittéernas centrala sovjets bord. Oftast angavs finansiella förluster och otillräckliga fonder som anledningar till nedläggningsbesluten. ”*Men*”, fortsatte tidningen, ”*vid arbetarorganisationernas allra första försök att få dessa skäl verifierade, hittades ofta de mest komplicerade och sluga manipulationer med syfte att sätta lockouter i verket*”⁴³. (Efter oktoberrevolutionen skulle samma moderata socialister hävda att bolsjevikernas hänvisning till ekonomiskt sabotage bara var påhitt.)

Detta var inte heller begränsat till Petrograd. I textilcentrat Ivanovo-Voznesensk, ”Rysslands Manchester”, var det flera fabriker som inte öppnade efter påskledigheten. Ägarna hänvisade till problem med materialförsörjning. Men när den lokala sovjeten, som besatte avsevärd makt i denna arbetarstad, beslutade att de friställda arbetarna skulle uppbära full lön, och dessutom bildade en industriell kontrollkommission, ledde det till att ägarna omedelbart meddelade att textilfabrikerna skulle öppnas igen⁴⁴.

Arbetarkontroll och politisk makt

Idén att sammankalla en konferens för fabrikskommittéer i hela staden Petrograd i slutet av maj grundades på insikten att maktbalansen i enskilda fabriker, liksom kommittéernas brist på expertis, gjorde det omöjligt för arbetarna att etablera en effektiv kontroll över företagsledningarna. Hotet om en allmän industriell kollaps höll samtidigt på att utvecklas till en realitet.

V M Levin (medlem i socialistrevolutionärernas vänster) som ingick i konferensens organisationskommitté, öppnade konferensen med följande ord: *Vare sig de vill det eller inte måste fabrikskommittéerna ingripa i fabrikenas ekonomiska liv – i annat fall kommer fabriken att stängas. Alla fabriker i Petrograd är i kris. Men företagsledningarna har inte varit aktiva i att säkra tillgång på bränsle och material. Arbetarna måste bli aktiva där ägarna inte är det... detta är en helt ny uppgift som revolutionen har ställt oss inför. Konferensens teoretiska uppgift är att definiera hur vi uppnår detta. Den praktiska uppgiften är att skapa ett mäktigt centrum av fabrikskommittéer som kan leda och skapa ett maximalt inflytande för arbetarklassen i en ekonomi som blivit totalt ruinerad av det imperialistiska kriget och av bourgeoisiens banditverksamhet*⁴⁵.

Arbetsminister Matvej Skobelev (högermensjevik) valde att ”glömma” industriägarnas motstånd mot statliga regleringar (ett motstånd som totalt paralyserat hans egen regerings försök till ekonomiska regleringar) och påpekade för konferensen att Ryssland genomgick en borgerlig revolution och att regleringar inom industrin inte var en uppgift för någon speciell klass utan statens sak⁴⁶. Detta föranledde följande svar från en representant från Företaget Elektriskt Ljus 1886:

För oss arbetare är det uppenbart att bourgeoisien, genom att underminera produktionen, ... mycket skickligt, först nästan omärkligt organiserar en kontrarevolution... Sabotage i Donbass, inom textilindustrin, i en rad Petrogradfabriker. Allt detta kräver att arbetarklassen organiserat ingriper genom omedelbart upprättande av arbetarkontroll...Alternativet är att alla arbetarorganisationer kommer att gå under. En arbetslös hungrig arbetare tänker inte på organisation... Det är naivt att tro att den provisoriska regeringen ska organisera kontroll av sina egna

⁴³ *Izvestija* 17 juni 1917

⁴⁴ *Utro Rossii* 27 april 1917

⁴⁵ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 1, s 81.

⁴⁶ A.a., s 84.

*kapitalister. Desto kraftfullare måste vi etablera kontroll med arbetarrepresentanter och genom arbetarnas organisationer, i fabrikena och lokalt... livet självt har skapat kravet på arbetarkontroll av produktionen, men den kommer inte att fullt ut kunna realiseras under en borgerlig regering utan under den revolutionära demokratins regering (som representerar arbetarna och bönderna). Tills dess kommer fabrikskommittéerna att spela en stor roll för kontroll och för att rädda landet*⁴⁷.

Konferensen antog två resolutioner med överväldigande majoritet. Den första krävde två tredjedels majoritet av arbetarrepresentanter i alla viktiga statliga ekonomiska enheter och rätten för arbetarkommittéer, sovjeter och fackföreningar att delta i kontrollen av fabrikena. Denna kontroll skulle ”gradvis och noggrant, men utan onödigt dröjsmål”, utvecklas till arbetarnas fullständiga reglering av produktion och distribution⁴⁸.

Den andra resolutionen reste kravet på överförandet av statsmakten till sovjeterna. Detta var den första församlingen som representerade hela staden som antog detta krav. Levin förklarade sambandet mellan arbetarkontroll och kravet på sovjetmakt:

*Fabrikskommittéerna kommer att spela en stor roll, men inte utan fullt stöd från en verkligt revolutionär statsmakt. Och regeringen i ett revolutionärt Ryssland kommer att befinna sig i en hopplös situation om den inte kan luta sig på stödet från inflytserika arbetarorganisationer på fabriksgolvet*⁴⁹.

Vad pekade allt detta på? ”Ingen vet hur denna revolution kommer att sluta” fortsatte Levin. ”Den kommer åtminstone att beröva kapitalet en del av dess rättigheter, och vem kan säga om den inte kommer att utvecklas från en rysk till en världsomfattande revolution”⁵⁰.

Endast några anarkistiska delegater krävde att arbetarna skulle ta över fabrikena. På detta svarade en bolsjevikisk delegat:

*Kontroll är ännu inte socialism, inte heller ens att vi tar produktionen i våra händer. Men den går redan utanför de borgerliga ramarna... När vi tar makten i våra händer ska vi styra kapitalismen i en riktning där den själv dör... När vi har kontrollen i våra händer kommer vi att lära oss att i praktiken arbeta aktivt i produktionen och vi ska på ett organiserat sätt inrikta den mot en socialistisk produktion*⁵¹.

Kapitalets svar

Denna inriktning på gradvisa förändringar när det gällde makten i fabrikena baserade sig på antagandet att industriägarna skulle fortsätta att sköta sina fabriker under arbetarnas ”kontroll”. Men detta var långt ifrån givet. I efterdyningarna efter ”julidagarna”⁵², då de moderata socialisterna i koalitionsregeringen tillät repressiva åtgärder mot arbetarna och vänsterpartierna, kände industriägarna förändringen i styrkeförhållandet mellan klasserna och blev mer aggressiva. På det ekonomiska området förbjöd de med regeringens stöd fabrikskommittéerna att mötas på arbetstid och vägrade betala lön till deras medlemmar. Kommittéerna förvägrades att ha något inflytande över anställningar och uppsägningar. Industriägarna vägrade också fabrikskommittéernas centrala sovjets medlemmar tillträde till fabrikena⁵³.

⁴⁷ A.a., s 105.

⁴⁸ A.a., s 86.

⁴⁹ A.a., s 114.

⁵⁰ A.a., s 113.

⁵¹ A.a., s 126

⁵² Massiva men fredliga arbetar- och soldatdemonstrationer i Petrograd första och andra juli syftade till att pressa sovjetens centrala exekutivkommitté (då ledd av moderata mensjeviker och SR) att överge koalitionen med liberalerna och att ta makten själva.

⁵³ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 1, s 193.

Ägarna blev allt mer skamlösa i sina hot om ekonomisk kollaps. Den 3 augusti slog Rjabusjinskij åter fast sitt motstånd mot statliga regleringar. Detta i ett tal till handels- och industrikongressen, vilket följaktligen blev ökänt bland arbetarna. Revolutionen var, förklarade han, ”borgerlig”, och de som satt i statsledningen borde agera i enlighet med detta. Sovjeterna drev in landet i en bottenlös katastrof och ”olyckligt nog måste hungerns långa knotiga hand och massfattigdom gripa folkets falska vänner, medlemmarna i sovjeter och kommittéer, i strupen för att få dem att återfå vettet”⁵⁴.

Detta tal drog ner dundrande applåder från de församlade industriledarna. De reste sig för att hylla talaren. Men arbetarna såg talet som ett öppet medgivande att en tills nu dold plan på lockout var på väg att sättas i verket⁵⁵. Denna syn stöddes av det ökande antalet deklARATIONER om neddragningar och till och med fabriksstängningar, även av större fabriker, som nu följde⁵⁶.

Parallellt med detta steg general Kornilov, som nyss utnämnts till överbefälhavare för de väpnade styrkorna, olycksbådande till nya höjder. Kornilov välkomnades entusiastiskt av de välbärgade klasserna som Rysslands räddare. När han accepterade sin utnämning krävde denne kosackgeneral dödsstraffets utvidgning till att inte bara gälla vid fronten. I juni hade dödsstraffet återinförts vid fronten⁵⁷. Han krävde dessutom fullständig handlingsfrihet. Han förklarade sig själv ansvarig endast inför ”sitt eget samvete och hela folket”⁵⁸. I slutet av augusti påbörjade han sin marsch mot Petrograd med syftet att krossa arbetarnas organisationer och etablera en militärdiktatur. Liberalerna som nyss lämnat koalitionsregeringen gav honom sitt förtäckta stöd. Men hans trupper smälte under vägen samman, tack vare järnvägsarbetarnas sabotage och inflytandet från arbetaragitatorer som kommit från Petrograd för att möta trupperna.

Men Kornilovs nederlag förstärkte enbart industriägarnas aggressivitet i själva fabrikerna – den ekonomiska makten var deras sista försvarslinje. Kommittén för den förenade industrin krävde av regeringen i en not tidigt i september att ägarna skulle garanteras exklusiv makt över anställningar och avskedanden och rätten att bestraffa arbetare inklusive genom avsked. Man krävde totalt förbud för arbetarorganisationer att lägga sig i ledningen av fabrikerna och eliminering av alla skyldigheter gentemot arbetarorganisationer, liksom rätten att avskeda arbetare vars produktivitet föll under föregående års nivå. Och noten slutade: ”*Utan sådana åtgärder, som syftar till att påverka arbetarmassorna, hotas industrin av komplett nedläggning*”⁵⁹.

Eftersom arbetarkontrollen hade en defensiv natur och möttes av ägarnas, av regeringen stödda, motstånd, utvecklades ingen allvarlig kamp för arbetarkontroll i de flesta fabrikerna före oktoberrevolutionen. En sådan kamp uppstod där arbetarna hotades av massavskedanden och nedstängningar. Vid exempelvis Rozenkrantz kopparfabrik var det först i september som arbetarna tog till motstånd mot ”*administrationens försök att sabotera, och själva handels- och industriministerns hot att komma och stänga fabriken*”⁶⁰.

⁵⁴ *Ekonomitjeskoe polzjenie Rossii nakanune Velikoi oktjabrskoi sotsialititjeskoi revoljutsii* (”Den ekonomiska situationen i Ryssland på tröskeln till den stora socialistiska oktoberrevolutionen”) Moskva-Leningrad 1957, s 196, 200 f.

⁵⁵ För arbetarna personifierade Rjabusjinskij den ”kapitalistiske lockoutaren”. ”Tack för sanningen”, kommenterade den bolsjevikiska tidningen, ”de medvetna arbetarna och bönderna kan bara tacka Rjabusjinskij. Den enda fråga som återstår är: Vem kommer att ta struhtag på vem?” (*Proletarij* 10 augusti 1917)

⁵⁶ Z V Stepanov, *Rabotjje Petrograda v period podgotovki i provedenja Oktjabrskogo vooruzjennogo vosstanija, august-sentjabr 1917g* (Petrograds arbetare under perioden för förberedelse och genomförande av det väpnade Oktoberupproret, augusti-september 1917), Leningrad 1965, s 140 f; *Izvestija* 18 augusti 1917.

⁵⁷ Dödsstraffet hade avskaffats efter februarirevolutionen. Men i juni återinfördes det vid fronten av den provisoriska regeringen i samband med dess nya militära offensiv, som lanserades under press från de allierade. Denna offensiv, som bröt en i praktiken fungerande vapenvila, fördömdes generellt av soldaterna och arbetarna.

⁵⁸ Suchanov, 1923, vol 8, s 110.

⁵⁹ *Retj* 10 september 1917.

⁶⁰ *Revoljutsionnoe dvizjenie v Rossii nakanune Oktjabrskogo vooruzjennogo vosstanija v Petrograde* (Den revolutionära rörelsen i Ryssland på tröskeln till det väpnade Oktoberupproret i Petrograd), 1962, s. 286 f.

Men även vid sådana provokationer misslyckades kommittéerna mycket ofta upprätta effektiv kontroll i de privata fabrikerna. Strax före oktoberrevolutionen hade en delegat från Putilovverkens skeppsvarv följande att säga till en fabrikskommittékongress:

Vi vet hur ofta fabrikskommittéerna visar sig vara hjälplösa – de vet hur de ska förhindra stopp av produktionen i fabrikerna, men de har inga möjligheter att ingripa... Både privata och statliga företagsledningar saboterar produktionen och hänvisar till fabriksägarens beslut. Ägarna är fortfarande starka. Vår kongress måste först av allt peka på de hinder som finns för folkets kamp för att rädda landet. Dessa hinder sätts upp mot oss av den borgerliga regeringen. Enbart reorganisering av statsmakten kan göra det möjligt att utveckla vår kamp⁶¹.

Att gå utöver kontroll: frågan om klassarbete

Den vanligaste formen av aktivitet som inkräktade på företagsledningens domäner var faktiskt inte ”kontroll” utan kommittéernas arbete för att finna bränsle och material till sina fabriker. Ibland också beställningar och finansiering. Till och med före fabrikskommittéernas första kongress i slutet på maj hade de organiserat ett möte om försörjningsproblemen. Delegationer från så avlägsna delar som kolfälten i Donbass i östra Ukraina deltog⁶² och en delegat noterade:

Efter de första veckorna efter revolutionen fanns det i fabrik efter fabrik konstigt nog inget bränsle, inget råmaterial, inga pengar. Ännu viktigare: företagsledningarna tog inga steg för att skaffa fram det som behövdes. Alla såg detta som en ”maskingsaktion”. Fabrikskommittéer skickade representanter åt alla håll i jakt på bränsle till andra fabrikskommittéer, till järnvägsknutpunkter, till lagerhus etc... och som ett resultat av denna aktivitet hittades olja, kol, pengar och beställningar⁶³.

Några kommittéer gick längre. På maskinbyggnadsfabriken Vulkan svarade kommittén på en annonserad nedskärning av produktionen och en möjlig nedläggning genom att sätta upp en undersökningskommission. Kommissionen föreslog åtgärder för att få ner antalet defekta produkter, stärka arbetsdisciplinen liksom en rad tekniska förbättringar. Dessa rekommendationer fick stöd av ett allmänt arbetarmöte som också gick med på övertid när produktionen så krävde. Företagsledningen accepterade de första förslagen men gick inte med på förslagen om tekniska förbättringar. Ledningen annonserade 640 uppsägningar och lovade att fler skulle komma. Man halverade också lönerna för de elva heltidsaktiva medlemmarna av fabrikskommittén och förbjöd kontorspersonalen att ge dem någon information. Ett allmänt arbetarmöte ignorerade fabrikskommitténs varningar och uppmaning till försiktighet och gav direktören 48 timmar för att förbereda sin avgång. Om han inte gjorde det, skulle arbetarna ”befria fabrikskommittén från allt ansvar för de aktioner som arbetarna kunde tänkas vidta”. Med stöd av fabrikskommittéernas centrala sovjet lyckades Vulkans lokala fabrikskommitté övertala regeringen att sätta upp sin egen kontroll av Vulkans företagsledning. Kommittén medgav att detta enbart var en form av ”smärtlindring” och att arbetarna inte gav mycket för kontroll genom regeringen, speciellt när det skedde utan arbetarkontroll på nationell nivå⁶⁴.

Vid Nya Parviainens maskinbyggnadsfabrik lyckades kommittén, även här med hjälp från fabrikskommittéernas centrala sovjet, att förhindra avskedanden, i detta fall av 1 630 arbetare.

⁶¹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 121.

⁶² ”Arbetarkontroll och nationalisering... vol. 1, s 70, 75, 80; ”Arbetarna på Putilovfabriken...” s 337.

⁶³ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 121.

⁶⁴ Stepanov, 1965, s 216, *Rabotjij put* 8 oktober 1917; *Znamja truda* 30 september 1917; *Revoljutsionnoe dvizjenie v Rossii v sentjabre 1917g* (”Den revolutionära rörelsen i Ryssland i september året 1917”), Moskva 1962, s 326 f. John Reed rapporterade om ett samtal med ägaren av denna fabrik som svor på att han aldrig skulle tolerera fabrikskommittéer eller ge arbetarna ett ord i skötseln av företaget. Han sade att han räknade med internationell intervention för att få slut på idéerna om ”social revolution”. Men en intervention kanske inte blir nödvändig, ty ”fabrikerna slår igen och tyskarna rycker fram. Svält och nederlag kanske får det ryska folket att ta sitt förnuft till fånga.” (John Reed, *Tio dagar som skakade världen*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1967, s 29). [På marxistarkivet:] [Tio dagar som skakade världen](#).

Kommittén föreslog åtgärder som reducerade bränslekonsumtionen med 30 procent. Ändå var det endast under hårt tryck som företagsledningen gick med på att vidta dessa åtgärder⁶⁵.

Vid den statligt ägda Sestroretsks gevärsfabrik började bränslet ta slut i augusti. Fabrikskommittén initierade då grävandet av en kanal som möjliggjorde försörjning via vattenkraft. Den socialist-revolutionära vänsterns dagstidning rapporterade detta under rubriken: *"Vad skulle hända med fabrikena utan fabrikskommittéerna?"*⁶⁶

Dessa exempel visar att somliga arbetare överskred "kontroll" i dess ursprungliga mening av övervakning av företagsledningarnas agerande, ett mål som ofta förblev svårt att uppfylla.

De här kommittéerna rörde sig in på själva företagsledandets område. En delegat till en fabrikskommittékonferens i augusti förklarade: *"De säger åt oss att utöva 'kontroll' [i meningen övervaka] men vad ska vi 'kontrollera' när inget annat än väggarna finns kvar, bara väggar"*⁶⁷?

Men trots detta så förblev det officiella målet "kontroll" i meningen övervaka. I en rapport om arbetarkontroll till allryska fabrikskommittékonferensen i oktober noterades att *"många kamrater påpekade att fabrikskommittéernas exekutiva funktion inte klargjordes i rapporterna. Detta skedde medvetet, eftersom de ekonomiska funktionerna är ett oundvikligt ont och inte bör sättas i system"*⁶⁸.

Kommittéernas intrång i själva de företagsledande funktionerna i ett kapitalistiskt system reste frågan om klassarbete. Arbetarnas strävan till oberoende från ägarna, både på fabriksnivå och på den bredare politiska arenan där de förkastade varje allians med liberalerna, hade varit ett grundläggande drag i den ryska arbetarrörelsen sedan revolutionen 1905. Det var också grundläggande för bolsjevikerna som varit den dominerande politiska kraften bland arbetarna sedan kampuppsvinget 1912–1914.

Nu använde bolsjevikerna och några moderata bolsjeviker, ofta folk med band till fackföreningarna, detta som ett argument mot fabrikskommittéerna. På en nationell konferens för fabrikskommittéer i oktober anmärkte den moderata bolsjeviken David Rjazanov:

*Fackföreningarna är inte befläckade av entreprenörskapet. Men det är tyvärr så med kommittéerna att de är en integrerad del av företagsledningen. Fackföreningen står i direkt opposition till kapitalet, men en medlem av fabrikskommittén förvandlas ofrivilligt till en agent för företagaren*⁶⁹.

Bolsjeviken Aleksej Gastjev, ledande inom Petrograds metallarbetarfackförening, framförde liknande tankar om *"kommittéernas rörande solidaritet med företagsledningarna"*. Han berättade hur kommittéer från provinsernas fabriker sänder representanter till Petrograd för att prisa sina fabriker som stöd till ägarnas krav på regeringskontrakt och subsidier⁷⁰.

Samma kritiker anklagade kommittéerna för anarkism, för att föra talan för just deras fabriks arbetares kortsiktiga intressen på bekostnad av hela klassens intressen.

Men sådan kritik var ofta ogrundad, då fabrikskommittéerna var de första att kräva makt åt sovjeterna och nationella ekonomiska regleringar. Bakom kritiken låg ett motstånd mot ingripanden på den privata äganderättens område i en process som uppfattades som en "borgerligt-demokratisk revolution" och enligt dessa kritiker skulle ett överskridande av denna gräns i det outvecklade bondelandet Ryssland leda till revolutionens nederlag.

⁶⁵ *Rabotjij put* september 1917; *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 17.

⁶⁶ *Znamja truda* 1 oktober 1917.

⁶⁷ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 1, s 269.

⁶⁸ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 184.

⁶⁹ A.a., vol 2, s 192.

⁷⁰ *Pervaja vsrossijskaja tarifnaja konferentsija rabotjich metallistov* ("Första allryska tariffkonferensen för metallarbetare"), Petrograd 1918, s 7.

Vid en av de tidiga konferenserna kritiserade också Lenin kommittéerna för att agera som ”kapitalisternas springpojkar”. Men hans kritik kom från en annan vinkel än de moderata socialisternas: hans argumentation gick ut på att enbart sovjetmakt och arbetarmajoritet i statens reglerande organ kunde garantera att kommittéernas insatser tjänade arbetarnas intressen och inte kapitalets.

Men faktum var att den stora majoriteten på denna konferens höll med om detta. Men de hade inget annat val än att agera i nuläget för att försvara arbetarnas jobb och fabriker. En delegat från Nya Arsenalfabriken svarade Lenin:

*Fabrikskommittéerna var tvungna att få tag på råvaror. Detta är inte att agera springpojkar. Om vi inte hjälpte fabriker på detta sätt, vem vet vad som skulle hända då?*⁷¹.

Arbetare var beredda att samarbeta med företagsledningarna för att rädda jobb, men bara om de var övertygade om ledningarnas goda vilja. Därför insisterade de på arbetarkontroll, som ett sätt att få tillgång till information.

På den Baltiska vagnfabriken förklarade företagsledningen att förluster tvingade den att stänga automobilavdelningen. När fabrikskommittén ifrågasatte siffrorna som ledningen presenterade, gick direktören med på att hålla i gång produktionen på villkor att arbetarna bibehöll en produktivitet som gjorde produktionen lönsam. Arbetarna accepterade men lade till ett krav om rätten till kontroll. Ledningen avfärdade kontrollkravet som något som ”saknade prejudikat”⁷².

Fabrikskommittéernas intrång på företagsledningarnas exklusiva domäner genomfördes ofta motvilligt av kommittémedlemmarna, vilka var under press från arbetarna som var oroliga för sina jobb.

N Skrypnik, medlem av fabrikskommittéernas centrala sovjet, rapporterade till bolsjevikernas centralkommitté strax före upproret i oktober: ”...Alla inser den ivriga längtan efter konkreta resultat. Resolutioner tillfredsställer ingen längre. Folk känner att ledarna inte fullt ut uttrycker stämningen hos massorna. Ledarna är mer konservativa. Man kan notera ett ökat inflytande från anarkisterna i Moskva- och Narvadistrikten”⁷³. Anarkisterna förespråkade ”direkt aktion” i fabriker.

”Konservatismen” hos fabrikskommittéerna avspeglade deras motvilja att ta på sig ansvar för driften av fabriker. De kände sig inte tekniskt förberedda för det, speciellt i en situation av allt djupare ekonomiska störningar och med en fientlig regering. Massan av arbetare stod längre från dessa problem och var mer villiga att lyssna på uppmaningar om direkt aktion.

Då den ekonomiska situationen blev allt värre, började samtidigt företagsledningarna i statliga fabriker och också i några privata, att erbjuda kommittéerna minoritetsposter i ledningarna. Detta förkastades med överväldigande majoritet av den allryska fabrikskommittékongressen i oktober, som istället uppmanade till fortsatt kamp för kontroll utövad av kommissioner oberoende av företagsledningen⁷⁴. Vlas Tjubar, medlem av det centrala rådet, förklarade:

*Fabrikskommittéernas medlemmar skulle förvandlas till pådrivare som ledningen skulle använda som extra hjälp medan den själv fortsatte vara inaktiv. Sådana fenomen kan vi redan observera i statliga fabriker. Dessutom... i en kritisk situation... kommer arbetarna att rikta all sitt missnöje mot fabrikskommittén...*⁷⁵.

En liknande åsikt intogs av kommittéer i statliga fabriker som samtidigt vidhöll sin rätt att närvara vid företagsledningsmöten och få uttömmande svar på sina frågor⁷⁶.

⁷¹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 1, s 91 f, 100.

⁷² *Izvestija* 17 juni 1917. Det är inte klarlagt hur denna konflikt slutade.

⁷³ *Oktjabrskoe vooruzjennoe vosstanie v Petrograde* (”Den väpnade oktoberresningen i Petrograd”), Moskva 1957, s 52.

⁷⁴ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 192.

⁷⁵ A.a., s 174.

⁷⁶ ”Den väpnade oktoberresningen i Petrograd”, 1957, s 110 och 127.

En lång och smärtsam diskussion om detta ämne hölls i slutet av september i Putilovfabrikens kommitté. Man stod inför uppsägning av 10 000 arbetare, en tredjedel av arbetsstyrkan, på grund av bränslebrist.

Ministern för handel och industri, en välkänd allierad till kapitalet och motståndare till arbetarkontroll, hade erbjudit kommittén en minoritetspost i en kommission tillsammans med företagsledningen.

Kommittémedlemmarna hyste inga tvivel om att tanken var att flytta över ansvar för fabriken katastrofala situation. Samtidigt som kommittén inte gavs några verkliga möjligheter att agera. *”Entreprenörerna söker nu alla medel för att få arbetarna att piska sig själva... När det visade sig att regeringen inte klarade sig utan oss och att sakerna var i ett dåligt tillstånd, då kom de till oss för att få hjälp.”*

Hur som helst beslutade kommittén att den inte kunde missa någon möjlighet att försvara arbetarna. Den accepterade erbjudandet men enbart med en inriktning på ”kontroll” och förkastade uttryckligen varje som helst ansvar för ledningen av fabriken⁷⁷.

All politisk makt till sovjeterna! Men hur mycket ekonomisk makt?

Fabrikskommittéerna var inte blinda inför dessa motsättningar. Och alla, utom anarkisterna (och inte alla anarkister), såg sovjeternas maktövertagande och de ägande klasserna uteslutning från inflytande över regeringspolitiken som det enda sättet att lösa dem.

”Vår konferens sade från början att under en borgerlig regering skulle vi inte kunna genomföra verklig kontroll”, förklarade Skrypnik inför fabrikskommittéernas nationella konferens i oktober. *”Att tala om ett kontrollerande organ (på nationell nivå) under en borgerlig regering är omöjligt. Därför kan arbetarklassen inte förbigå frågan om statsmakten som kamrat Renev (anarkist) rekommenderar...”*⁷⁸.

För arbetarna på fabriksgolvet var den annalkande ekonomiska krisen det mest akuta och starkaste argumentet för uppror. Den 15 oktober diskuterade Petrograds fackföreningsledare och fabrikskommittéernas centrala sovjet på ett gemensamt möte livsmedels- och arbetslöshetsfrågan. Det fanns en gemensam känsla av att den ekonomiska dammen höll på att brista. Den provisoriska regeringen var utsatt för en förödande kritik för sin inaktivitet och för att försämma situationen när den väl agerade. Konferensen förklarade att sovjetmakt var *”ett oundgängligt villkor för den fortsatta kampen mot ekonomiskt sammanbrott och livsmedelskris”*. Bland de uppgifter sovjetmakten måste ta på sig var att etablera arbetarkontroll i nationell skala, att organisera demobiliseringen av industrin och att arbeta för offentliga arbeten⁷⁹.

Omkring denna tidpunkt rapporterade V Schmidt, bolsjevikisk fackföreningsledare, till partiets centralkommitté:

*I ljuset av den konkreta ekonomiska situationen kan vi förvänta oss en kolossal arbetslöshet i den närmaste framtiden. I samband med detta är arbetarnas inställning avvaktande. Alla är överens om att utan kamp om makten finns ingen väg ut ur situationen. De kräver makten till sovjeterna*⁸⁰.

Men vad skulle sovjetmakt betyda för fabrikskommittéerna? Inför denna fråga var svaret oförändrat. *”Arbetarkontroll är inte socialism”,* förklarade Skrypnik inför den nationella konferensen för

⁷⁷ ”Arbetarkontroll och nationalisering...”, vol 1, s 205; ”Arbetarna på Putilovfabriken...”, 1933, s 386-91,

”Fabrikskommittéerna i Petrograd...”, s 483-87, 494-97. Putilovfabriken hade beslagtogs och stod under statlig ledning 1915, men den fortsatte att vara privatägd och direktionsstyrelsen fortsatte att noga övervaka affärerna.

⁷⁸ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 121.

⁷⁹ ”Den revolutionära rörelsen i Ryssland på tröskeln...”, s 119-25.

⁸⁰ ”Den väpnade oktoberresningen i Petrograd”, 1957, s 53.

fabrikskommittéer strax före oktoberupproret. ”Det är enbart en av de övergångsåtgärder som för oss närmare socialismen”⁸¹.

D Jevdokimov, en annan bolsjevikisk medlem i fabrikskommittéernas centrala sovjet, slog fast när han vände sig till anarkisterna:

*Att kräva överföring av alla fabriker till arbetarna är att springa före verkligheten. Det betyder övergång till ett socialistiskt system. Men tiden är inte mogen för socialism i Ryssland. Vår revolution är inte socialistisk utan en revolution för övergång. Den numerärt största klassen i Ryssland är bönderna. Och bönderna, en småbourgeoise, är individualistiska*⁸².

Men redan i augusti hade Levin, också medlem av fabrikskommittéernas centrala sovjet, varnat:

*Det är möjligt att vi står inför en generalstrejk från kapitalisternas och industriägarnas sida. Vi måste vara beredda på att ta företagen i våra händer för att bekämpa den hungersnöd som bourgeoisien så starkt räknar med som en kontrarevolutionär kraft*⁸³.

När sovjeterna väl tagit över makten övergav fabrikskommittéerna sin tvekan inför att ta ansvar i ledandet av företag. Den centrala sovjetens föreslagna riktlinjer angående arbetarkontroll löd: *Arbetarkontroll i industrin, som en integrerad del i kontrollen av hela det produktiva livet i landet, får inte förstås i betydelsen av begränsad inspektion [revizia], utan tvärtom i sin bredaste mening som ingripande i entreprenörernas handhavande av kapital, inventarier, råmaterial och färdiga produkter som tillhör företaget. Det ska förstås som en aktiv övervakning av det korrekta och rationella uppfyllandet av orderbehandling, användandet av energi och arbetskraft och deltagande i organiseringen av själva produktionen på en rationell grund etc etc*⁸⁴.

Dessa riktlinjer inbegrep kommitténs rätt att utfärda order som var bindande för företagsledningen efter tre dagar, under vilka ledningen kunde appellera till ett högre arbetarkontrollorgan.

Men ”detta är inte socialism” insisterade Skrypnik på en fabrikskommittékongressens 15 november:

*Det är ett första steg... Vi är länkade till andra länder... facklan som vår revolution har tänt kommer att tända Västeuropas proletariat... Socialism skapas inte på ett ögonblick utan genom gradvis omstrukturering av hela det ekonomiska och politiska livet. Vi har gått in i en första fas av denna omstrukturering... Vår grund är all makt i arbetarsovjeternas och de sovjetdeputerades händer. Inte all makt till sovjeten utan till sovjeterna, inbegripet sovjeterna i fabriker och byarna*⁸⁵.

Denna ”aktiva” tolkning av kontrollbegreppet som framfördes av fabrikskommittéerna bemöttes av ”kamrater till höger” (sålunda etiketterade av fabrikskommittéernas aktivister), som hade uppbackning från det allryska fackföreningsrådet och följaktligen av den allryska fackföreningskongressen. De förordade enbart ”passiv” kontroll i meningen övervakning⁸⁶.

De instruktioner för arbetarkontrollen som de föreslog löd: *”Kontrollkommissionen deltar inte i ledningen av företaget och bär inget ansvar för dess arbete och aktivitet. Detta ansvar kvarstår hos ägaren.”*

Enbart regeringen och högre fackföreningsorgan skulle ha kapacitet att fatta motbeslut och ändra ledningens order. Och dokumentet föreslog också bestraffningar av fabrikskommittéerna vid

⁸¹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 2, s 184 f.

⁸² A.a., vol 2, s 43.

⁸³ A.a., vol 1, s 269

⁸⁴ *Natsionalizatsija promysjlennosti SSSR* (Nationaliseringen av Sovjetunionens industriföretag), Moskva 1954, s 78; *Izvestija* 7 december 1917; *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol. 3, Moskva, 1929, ss 167-79; vol 4, S:t Petersburg 2002, s 416.

⁸⁵ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 3, s 36.

⁸⁶ För att se inställningen till arbetarkontroll hos olika fackföreningar och fackföreningsledare se *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 3, ss 115–131.

överträdelse av instruktionerna eller övertagande av företag. Upp till två års fängelse och beslagtagande av egendom⁸⁷.

Argumentet var att om kommittéerna fick vida rättigheter att ingripa skulle detta uppmuntra deras påstådda anarkistiska tendenser, eftersom varje kommitté såg till intressena hos den egna fabriakens arbetare på det allmänna klassintressets bekostnad.

Detta argument var inte speciellt fyndigt eftersom alla fabrikskommittékongresser före och efter oktober insisterat på att arbetarkontrollen enbart skulle bli effektiv inom ramen för systematiska, landsomfattande regleringar. Att centralism var nödvändigt för att bekämpa det växande ekonomiska kaoset, distribuera det knappa bränslet, råmaterial och kontrakt och organisera omställning till fredlig produktion var ledmotiv för den sjätte Petrogradkonferensen för fabrikskommittéer. Denna hölls i januari 1918. Vid denna samling möttes förslaget att skapa regionala ekonomiska råd [*sovnarchozy*] ”med den varmaste sympati”⁸⁸.

Detta trots att, enligt propositionen, *sovnarchozys* beslut skulle vara bindande för alla lokala institutioner, inklusive fabrikskommittéerna⁸⁹. Det centrala rådet självt integrerades i den norra regionens *sovnarchoz*⁹⁰.

De riktlinjer om arbetarkontroll som antogs av kongressen slog fast att samtidigt som fabrikskommittéerna genomför beslutet från de allmänna mötena på den egna fabriken, ”*utför de samtidigt alla instruktioner, riktlinjer... och åtgärder som beslutats i högre statliga ekonomiska organ och svarar också inför de statliga myndigheterna vad det gäller strikt ordning och rationalitet vid företagen, i enlighet med hela det arbetande folkets behov, och de svarar också för integriteten när det gäller företagets egendom*”⁹¹. Andra resolutioner från konferensen krävde centralisering av distributionen av produktionskontrakt och bränsle⁹².

Både diskussionerna på konferensen och de riktlinjer man antog gällande arbetarkontroll – med enbart tre nej-röster⁹³ – gjorde klart att order uppifrån som kunde kräva uppgivande av lokala intressen måste åtlidas⁹⁴. Argumentet från en anarkistisk delegat att centralisering oundvikligen ledde till ”*något slags envælde*” besvarades av en annan delegat:

*Fabrikerna måste koordinera sina aktiviteter. Vem kan göra det? Endast en högre organisation som... har all information, distribuerar kontrakten och vet vad varje anläggning gör. Vi kontrollerar direkt i fabriken, vi... informerar om vad vi behöver. Men distributionen måste vara centraliserad... Vi behöver organisation, centralisering som vi behöver syre... Annars är vi förlorade och kommer aldrig ur den nuvarande röran*⁹⁵.

En annan delegat noterade att anarkisterna, trots all sin kritik, misslyckades med att förklara hur de skulle organisera ekonomin, och att om de var konsekventa borde de gå emot fabrikskommittéerna också, eftersom dessa begränsar de individuella arbetarnas frihet⁹⁶.

Fruktan för byråkratisk despotism blev otvivelaktigt dämpad av fastställandet att de högre ekonomiska organen skulle väljas och fungera enligt principerna om demokratisk centralism⁹⁷.

⁸⁷ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 3, s 93–95; *Izvestija* 17 december 1917; ”Arbetarkontroll och nationalisering ..”, vol. 1, s 341.

⁸⁸ *Rabotijj put* nr 6–8 1918. Alla protokollen från konferensen är publicerade i *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 4.

⁸⁹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol. 4, s 439.

⁹⁰ A.a., vol 3, s 128, 286, vol 4, s 26, 34. För att undersöka rådets ansträngningar att organisera tilldelning och distribution av bränsle och råvaror, a.a., vol 3, s 253–277.

⁹¹ A.a., vol 4, s 417.

⁹² A.a., s 443 f.

⁹³ A.a., s 200.

⁹⁴ A.a., s 158.

⁹⁵ A.a., s 180.

⁹⁶ A.a., s 187.

”Kamraterna till höger”, som kritiserade fabrikskommittéernas uppfattning om aktiv kontroll, valde dessutom att bortse från verkligheten: arbetare kunde inte stå passiva och invänta ankomsten av organiserad och effektiv centraliserad ekonomisk reglering. De måste omedelbart agera för att rädda sina fabriker och jobb. Den 1 januari 1918 hade antalet anställda industriarbetare i Petrograd sjunkit till 339 641 från 406 312 ett år tidigare. Den största delen av nedgången skedde efter oktoberrevolutionen. I maj 1918 skulle siffran vara nere i 142 915⁹⁸.

I ett svar till kritiker skrev F Katyn, medlem av fabrikskommittéernas centrala sovjet så här i januari 1918:

Fabrikskommittéerna ser sig som grundorganisationer för de högre reglerande ekonomiska institutionerna och gör allt de kan för att följa den linje som dessa organisationer och institutioner lagt fast. Och det är inte deras fel att alla dessa institutioner ännu inte existerar, eller att de är fullpackade med tsaristiska borgare och folk som vill behålla revolutionen borgerlig. Det är omöjligt att hantera dem och själva är de inkapabla till produktivt handlande. Det är inte fabrikskommittéernas fel när de står inför total osäkerhet gällande det ena och det andra och omständigheterna och tidsbrist tvingar dem att agera på eget bevåg och på eget ansvar...⁹⁹.

Opponenterna mot ”aktiv kontroll” var, som vi tidigare konstaterat, i verkligheten mindre bekymrade över påstådda anarkistiska tendenser än över möjligheten att den ryska revolutionen skulle överskrida kapitalismen. De ansåg att en sådan radikaliserings skulle vara en dödsdom för revolutionen, eftersom de politiska och materiella förutsättningarna för socialism saknades i Ryssland. Icke överraskande föredrog fabriksägarna positionerna hos ”kamraterna till höger”.

En rapport till allryska sällskapet för lädermanufaktur 25 januari 1918 noterade existensen av två strömningar inom arbetarrörelsen: ”en anarkistisk strömning representerad av fabrikskommittéerna” och ett ”genomtänkt system av gradvis övergång till statsocialism baserad på det existerande kapitalistiska systemet... med stöd av alla aktiva medlemmar i fackföreningsrörelsen”. Rapporten såg fackföreningsmedlemmar som de enda allierade till industrin. Rapporten citerade också gillande en artikel som publicerats i en mensjevikisk tidning och som argumenterade för att revolutionen var borgerlig och att privat egendom därför måste respekteras. Mötet stödde enhälligt riktlinjerna för ”passiv kontroll” som ”något vi kan leva med”¹⁰⁰. Den officiella position som Petrograds sällskap för fabriks- och textilfabriksägare intog var att dess medlemmar skulle överge sina företag om de ställdes inför försök att tillämpa ”aktiv” kontroll¹⁰¹.

Men alla fackföreningsledare motsatte sig inte ”aktiv” kontroll. De mer vänsterinriktade fackföreningarna, speciellt Petrograds metallarbetarfack, hade inga problem med att stödja fabrikskommittéernas position¹⁰². Å andra sidan argumenterade mensjevikerna, som ju motsatte sig sovjetmakt¹⁰³, på samma sätt som bolsjevikernas ”kamrater till höger”. De menade att ”aktiv” kontroll skulle ”fästa arbetarna horisont vid det egna företaget”. Mensjevikpressen ignorerade sina

⁹⁷ A.a., s 421.

⁹⁸ *Materialy po statistike truda severnoi oblasti* (Material om statistiken för arbetet i de norra länen), Vol V, Petrograd 1918, s 33.

⁹⁹ N Katyn, ”Ot rabotjego kontrolya k organizatsij i regulirovaniju proizvodstva” (”Från arbetarkontroll till organiserad och reglerad produktion”), *Novyj put* nr 1-2, (5-6), 14 januari 1918.

¹⁰⁰ ”Nationaliseringen av Sovjetunionens industriföretag”, s. 82-86; ”Arbetarkontroll och nationalisering....” vol 1, s. 345-47. *Novaja Zjizn* 5 december 1917. Detta var i allt väsentligt den position som S:t Petersburgs fabriksägareförening också intog. *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 3, s 106.

¹⁰¹ ”Arbetarkontroll och nationalisering...”, vol 1, s 346 f.

¹⁰² *Metallist* nr 1 1918, s 13. För mer material om fackföreningarnas inställning till kontroll, se *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 3, s 115-131.

¹⁰³ Deras inställning ändrades först efter att den tyska revolutionen tog sin början i november 1918, men även då var deras stöd tveksamt. Partiets högerflygel följde inte med förändringen och stödde till och med väpnad opposition.

egna tidigare rapporter om maskerad lockout med syfte att krossa arbetarrörelsen och betecknade nu tal om sabotage som ”demagogisk fantasi”¹⁰⁴.

Trots de moderata socialisternas farhågor var fabrikskommittéerna själva måna om att inte i onödan stöta bort ägarna och deras företagsledning genom att insistera på ”aktiv” kontroll när de senare agerade i god anda. I mitten av januari 1918 rapporterade fabrikskommittén på Putilovverken följande:

*I försvaret av arbetarnas intressen stod kommittén inte bara fast vid principen att lösa konflikter mellan kapital och arbete, utan verkade också outröttligt för att ingripa i fabriken ekonomiska liv så mycket som möjligt genom att utöva enbart kontroll, inte exekutiva funktioner. Alla resultat inom detta område, alla kontrollfunktioner man utövade var vunna utan öppen konflikt med kapitalets representanter, utan att mobilisera massorna, enbart genom verbala förhandlingar och liknande åtgärder*¹⁰⁵.

Vid samma tid rapporterade kommittén på Ericssons telefonfabrik, som länge varit ett bolsjevikiskt fäste, att företaget accepterat att samarbeta med den i syfte att finna bränsle och material, eftersom ledningen inte uppfattade detta som ett hot mot dess exklusiva rättigheter. Men företaget tillbakavisade kontroll över finanser, vägrade förse kommittén med information och hotade med hela ledningsgruppens avgång om kommittén insisterade. Kommittén beslutade därför att inte driva på i denna fråga för att ”undvika för tidiga komplikationer som skulle kunna leda till tillfälliga stopp”¹⁰⁶.

På ett liknande sätt gick företagsledningen på Tentelevskijs kemiska fabrik med på ”passiv” kontroll i utbyte mot att kommittén lovade att respektera ledningens exekutiva makt¹⁰⁷.

När ordföranden för kontrollkommissionen på Novaja Bumagopradilnajs bomullsspinneri provocerade ägaren att lämna fabriken genom att insistera på att få verifikationer på kostnader innan hon kontraserade checker, blev hon omedelbart utbytt och tillsagd: ”Vet du inte att vi inte klarar oss utan en specialist?”¹⁰⁸.

Dessa exempel talar mot synen på arbetarkontrollen som främst ideologiskt motiverad eller som någon sorts anarkistisk impuls. Snarare ser vi den här som motiverad av ett konkret intresse att försvara produktion och jobb.

Riktlinjerna för de regionala *sovnarchozy* som fabrikskommittéernas centrala råd föreslog, innehöll först tanken att enbart kommittéerna själva skulle välja *sovnarchozy*. En sådan syn skulle kunna kallas syndikalistisk. Men den centrala sovjeten accepterade villigt tillägg som föreslagits av högsta *sovnarchoz* som innebar att representanter från lokala sovjetter (lokala regeringar), kooperativ, och teknisk och företagsledande personal också skulle ingå i de regionala *sovnarchozy*¹⁰⁹.

Kravet på nationalisering

Arbetarkontrollen innebar i bägge versionerna, aktiv eller passiv, en form av dubbelmakt i fabriken. På det sättet innebar det en kompromiss mellan antagonistiska intressen, och var till sin natur ett instabilt och nödvändigtvis temporärt förhållande, som liknade dubbelmakten på den politiska arenan.

Arbetarkontrollen vilade på att industriägarna faktiskt var intresserade av att fortsätta produktionen. Men fabrikskommittéerna krävde kontroll just för att de inte kunde ta detta för givet. Petrograds sällskap för fabriks- och textilfabriksägare ignorerade sin officiella position och instruerade sina

¹⁰⁴ *Rabotjaja gazeta* 12 november 1917.

¹⁰⁵ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 3, s 216 f.

¹⁰⁶ ”Arbetarkontroll och nationalisering...”, s 325 f.

¹⁰⁷ A.a., s 285.

¹⁰⁸ V. Perazitj, *Tekstili Leningrada v 1917g* (Leningrads textilier under året 1917), Leningrad 1927, s 142.

¹⁰⁹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 4, s 437–479.

medlemmar att inte överge fabriker som fortfarande representerade ett värde för ägarna, men den hållningen blev alltmer sällsynt hos de enskilda kapitalisterna. Även om man bortser från politiskt motiverade sabotage och rädslan för att arbetarna skulle överta fabrikerna, kunde fabriksägarna inte vara annat än pessimistiska när det gäller utsikterna att göra pengar genom sina företag under översiktlig tid. Detta berodde på att militära order avslutades, att det var dyrt och komplicerat att ställa om till produktion i fredstid och på transportkrisen som gjorde försörjningen med bränsle och material till ett stort problem. Det var ägarnas minskade intresse av att fortsätta produktionen som drev arbetarnas kommittéer till att gå bortom kontroll och pressa sovjetstaten till nationaliseringar.

Denna logik visas klart i ett brev från kommittén på Vulkans maskinbyggnadsfabrik skrivet i mars 1918 och riktat till den norra regionens sovnarchoz:

*Ledningens hela politik... har definitivt varit inriktad på stängning... och det faktum att fabriken inte redan är stängd är tack vare fabrikskommittén, vars hela verksamhet trots aldrig sinande och oöverstigliga hinder, varit inriktad på att hålla fabriken vid liv... Den sorts kontroll företagsledningen är villig att acceptera är enbart tillfällig smärtlindring eftersom den själv fortsätter att vara företagets herre, medan ansvaret... ligger helt på kontrollkommissionen och dubbelmakten därmed fortsätter... Enda vägen ut är nationalisering, och med denna skrivelse vill vi åter understryka detta.*¹¹⁰

Även ”kamraterna till höger” bland bolsjevikerna var nu slutligen tvungna att acceptera denna logik. Larin, tidigare. mensjevik och medförfattare till dekretet om ”passiv” kontroll i november 1917, sade i ett tal till metallfackets kongress i januari 1918:

*Vi försökte i många fall skjuta fram tiden för fullt övertagande av företagen och begränsa oss till kontroll. Men alla våra försök gick om intet. I den rådande situationen kan ingen av de existerande krafterna – och ibland vill de inte ens – administrera ekonomin. Ta till exempel Volgas handelsflotta där ägarna har slutat reparera fartygen och upphört med verksamheten i allmänhet... Antingen tar vi nu ett steg framåt eller också går vi under. Vare sig vi vill det eller inte måste vi överge idén om arbetarkontroll och gå över till ett system där vi leder företagen fullt ut och styr landets ekonomi.*¹¹¹

Nationalisering var huvudpunkten på Petrograds fabrikskommittéers sjätte kongress 22–27 januari 1918. Den enda konflikten gällde hur snabbt det kunde genomföras, där anarkisterna krävde omedelbart och totalt övertagande av fabrikerna från arbetarnas sida. Den resolution som antogs enhälligt slog fast att omedelbar nationalisering av all industri var omöjlig, givet avsaknaden av en ”organiserad teknisk apparat som svarar mot proletariatets intressen” och som skulle vara underställd högsta sovnarchoz. Men resolutionen uppmanade till omedelbar nationalisering av företag vars ägare vägrade acceptera arbetarkontroll, som öppet eller i hemlighet saboterade eller vägrade fortsätta produktionen.

Men konferensen slog också an en ny ton genom att uppmana till omedelbar nationalisering av fabriker som var i gott fysiskt och finansiellt skick och omedelbart lämpliga för fredstida produktion, ”eftersom den proletära republiken ur utsugarnas händer inte bara erövrar ruinerade företag som kommer att vara en börda för folkets finanser, utan också företag som kan fungera väl, förse folket med ekonomiska resurser och på det sättet hjälpa till att återställa hälsan hos folkegen-
domen”¹¹².

Detta innebar ett brott med den dittills i huvudsak defensiva synen på arbetarkontroll som något som hotet mot jobben och mot revolutionen påtvingade arbetarna (och som i andra hand var en skola för den framtida socialismen).

¹¹⁰ ”Nationaliseringen av Sovjetunionens industriföretag”, s 351.

¹¹¹ *Novaja Zjizn* 21 januari 1918.

¹¹² *Novyj put* nr 4–5 (8–9), 1918, s 13 f; nr 6-8 (10-12) s 22-24.

Men detta skifte speglade inte någon ny stämning. Alla som talade vid konferensen tecknade en mycket dystert bild av den ekonomiska situationen. ”Vi har här fått höra rapporter om sådana miserabla förhållanden, en så hemsk verklighet som vi faktiskt själva fått erfara”¹¹³.

Inte heller sparade delegaterna på kritiken mot de egna klassorganisationernas agerande. Men uppgiften var förändrad. ”Alla vi vet att vårt industriella liv håller på att stanna av och att det ögonblick det dör ut närmar sig. Vi upplever nu dess dödsryckningar”, sade en av delegaterna. ”Här är inte längre frågan om kontroll relevant. Du kan kontrollera bara så länge du har något att kontrollera... Alla, från höger till vänster är överens om en sak: vi måste återuppbygga det ekonomiska livet självt på en ny grund...” Detta gick igen i resolutionen om demobilisering, ”en enormt svår uppgift... som enbart proletariatet kan förverkliga i nationell skala och på ett planerat och organiserat sätt”¹¹⁴.

Men om stämningen var dämpad, så var den också beslutsam. Delegater påminde om revolutionen 1905, som besegrades genom massiva lockouter¹¹⁵. De tänkte inte låta detta hända igen. När de reste frågan om nationaliseringar, kunde centralrådets medlemmar se hur kommittéer i ökad mängd vände sig till dem med krav att staten skulle ta över deras fabriker. Så, konstaterade rådets tidning, ”reser sig oväntat de praktiska frågorna vid nationalisering av produktion”¹¹⁶.

I praktiken fortsatte nationaliseringarna i långsam takt, företag för företag, de följande månaderna. Antingen som bestraffningar eller för att förhindra stängningar, och mestadels inom metallurgi och metallbearbetning¹¹⁷. Efter handelsflottan, som arbetare utan betalning ägnade flera månader åt att reparera, blev den första sektorn som helt nationaliserades sockerbranschen i maj 1918, följd av oljesektorn i juni och vad som fanns kvar i privata händer inom metallsektorn¹¹⁸.

Nationaliseringarna sågs, som arbetarkontrollen, främst som något som framtvingades av de objektiva omständigheterna.

I Stepanov, framstående bolsjevik, skrev 1918 i sin pamflett *Från arbetarkontroll till arbetarledning*:

”Socialistiskt experiment” kacklar våra opponenter... Ja, men vare sig fantastiska teorier eller ”fri vilja”. Vi har inget val! Och eftersom det är arbetarklassen som gör detta och eftersom kapitalisterna flyttats undan i den revolutionära kampen, måste det bli socialistisk reglering. Vi bolsjevikar vet, som marxister, inte mindre än mensjevikerna att de materiella och politiska villkoren för socialism var frånvarande i ett isolerat Ryssland¹¹⁹.

¹¹³ Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna, vol 4, s 241.

¹¹⁴ A.a., s 241, 446. Denna vår lanserade Larin, ledare för högsta ekonomiska rådet, flera ambitiösa ekonomiska projekt, som dock måste läggas på hyllan när inbördeskriget strax därefter tvingade sovjetstaten in i en kamp för överlevnad under de följande tre åren. (Bjulleten Vyssjogo soveta narodnogo chozjaistva, Högsta folkeekonomiska rådets bulletin), nr 1, april 1918, s 23 f.)

¹¹⁵ Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna, vol 4, s 241, 174–177.

¹¹⁶ A.a., s 5, 290; Novyj put nr 6–8 (10–12), s 24.

¹¹⁷ Trudy I Vserossiiskogo sezda sovetov narodnogo chozjaistva (Protokollet från den allryska kongressen för nationalekonomiska rådet), Moskva 1918, s 53, 91 f.

¹¹⁸ Carr, 1970, s. 98 f, 196 f.

¹¹⁹ I ett tal till sovnarchozy-kongressen (folkhushållningsrådets första kongress) i maj 1918 sa Lenin: ”Vi kan inte blunda för det faktum att vi inte ensamma kan genomföra en socialistisk revolution. Även om Ryssland vore mindre efterblivet, även om vi vore i ett bättre läge än vi är efter fyra år av smärtsamt, hårt och ödeläggande krig – man kan inte i ett ensamt land fullt ut, med egna krafter, genomföra en socialistisk revolution.” Han riktade sig underförstått till mensjevikerna och fortsatte:

”Den som vänder sig bort från den socialistiska revolution som vi nu ser i Ryssland, och hänvisar till den uppenbara bristen på förutsättningar när det gäller styrkeförhållanden, är som en person som inte kan se längre än näsan räcker och som glömmer att ingen historisk revolution av betydelse sker utan att en hel serie av ogynnsamma styrkeförhållanden föreligger. Styrkor växer i kampprocessen när revolutionen utvecklas... Denna erfarenhet (som arbetarna gör i sin organisering av ekonomin) kan man inte beröva dem vad som än må komma och hur svåra vändpunkterna i den ryska revolutionen och i den internationella socialistiska revolutionen än må bli. Denna erfarenhet har gått till historien som

”Kommer detta att leda till ytterligare en pariskommun eller kommer det att leda till världssocialism?” frågade Stepanov. ”Det beror på de internationella omständigheterna. Men vi har absolut inget val”¹²⁰.

Efter nationaliseringen

Konferensen med fabrikskommittéer i januari 1918 uppmanade kommittéerna att ta hand om ledningsuppgifterna i företag som skulle nationaliseras, eftersom ”en arbetar-, soldat- och bonderegering hämtar sin styrka ur att den vilar på förtroendet från de arbetande och deras organisationer... Arbetarnas kommittéer bör stå i ledningen för dessa företag lokalt och arbeta under ledning av sovnarchozy”¹²¹.

På ett förslag att kommittéerna inte skulle ta på sig ansvaret för företagets skötsel utan begränsa sig till att delegera två eller tre med enbart rådgivande röst svarade M Zjivotov, en bolsjevikisk medlem av centrala sovjeten: ”Det vore extremism, det ser ut som en deformerad form av bolsjevism... Fabrikskommittéerna måste absolut vara i ledningen för fabrikena... Naturligtvis underordnade den statliga reglerande organisationen, sovnarchoz... Kommittéerna känner bäst till situationen i sin fabrik och arbetarna har förtroende för dem.” Och eftersom fabrikskommittéerna känner sig sakna expertis, finns det inget som hindrar dem från att bjuda in tekniker¹²².

Men i mars 1918 kom ett dekret från högsta Sovnarchoz som kraftigt tonade ner kommittéernas position, även om det inte helt uteslöt arbetarrepresentation i företagsledningarna. Den föreskrev att dess industriella branschdirektorat (glavki) skulle utse en kommissarie till varje fabrik under dess jurisdiktion. Glavki skulle också utse en teknisk och en administrativ direktör. Den tekniska direktörens beslut kunde endast korrigeras av kommissarien eller branschdirektoratet. Den administrativa direktören däremot skulle arbeta underställd ett ekonomiskt administrativt råd, som var sammansatt av representanter för arbetarna, kontorspersonalen, teknikerna på företaget, fackföreningen och den lokala sovjeten. Men arbetare och kontorspersonal skulle inte utgöra mer än hälften av rådets medlemmar. Vad fabrikskommittén beträffar kunde den inte själv utfärda order utan måste gå genom det ekonomiska administrativa rådet¹²³.

Trycket på att stärka centralismen på bekostnad av ett meningsfullt arbetardeltagande skulle bara öka under de närmaste månaderna, då utbrottet av ett fullskaligt inbördeskrig, understött av utländsk intervention och fortsatt ekonomisk nedgång tvingade sovjetstaten till en desperat överlevnadsstrategi som skulle komma att gälla i flera år. Dessa förhållanden stärkte förespråkarna för auktoritär företagsledning och ledare som Lenin och Trotskij, som tidigare intagit vänsterpositioner, slöt upp på deras sida¹²⁴.

en av socialismens landvinningar och på denna erfarenhet kommer den framtida internationella revolutionen att uppföra sin socialistiska byggnad.” (”Protokollet från den allryska kongressen...”1918, s 5.)

¹²⁰ I Stepanov, *Ot rabotjego kontrolja k rabotjemu upravleniju v promysjlenosti i zemledelii* (”Från arbetarkontroll till arbetarstyre inom industrin och jordbruket”), Moskva 1918, s 4, 13 f.

¹²¹ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 4, s 443.

¹²² A.a., s 293 f, 255 f.

¹²³ Carr, 1970, s 101.

¹²⁴ Lenins position förblev motsägelsefull. I ett tal till en fackföreningskongress i januari 1919 insisterade han å det starkaste på att socialism betydde att arbetarna själva, inte byråkraterna, skötte ekonomin och staten, och att fackföreningarnas roll var att utbilda arbetarna och dra in dem i dessa funktioner. Han fördömde ”den skadliga vanföreställningen att statsförvaltningen är en sak för privilegierade, att detta är en särskild konst”. Endast om massan av arbetare själva styrde kunde revolutionen säkras mot kapitalismen. Och deras utbildning kunde inte vara teoretisk, inte genom böcker, föreläsningar eller möten, utan genom praktik i verkligheten. Trots det varnade han, i praktiskt taget samma andetag, för en situation där fackföreningarna tog på sig statens uppgifter ”utan mandat” (samotjinnno – ”på egen hand”). ”Vi kommer dit, men vi är inte där än.” Det var alltså inte arbetarna själva, utan det härskande partiet, proletariatets medvetna element, som skulle kontrollera skolningsprocessen och besluta hur och när massan av arbetare kunde leda ekonomi och politik själva. Lenin var helt klart inte omedveten om denna motsägelsefulla situation, men han, liksom de flesta bolsjeviker, såg den som ett tillfälligt resultat av en situation där ”den nya klassen, det arbetande folkets förbund, tvingades att på grund av utsugarnas rasande motstånd, på grund av det världsomspännande utsugarförbundets fälttåg

Mensjevikerna begränsade sig, som förut, till att kräva autonomi för fackföreningarna. Inom bolsjevikpartiet stöddes fabrikskommittéernas sak av Vänsteroppositionen och senare mot slutet av inbördeskriget av Arbetaroppositionen, som försvarade en syndikalistisk plattform.

Det finns en uppenbar motsättning mellan centralism, ett grundläggande element i planering och därför i socialism, och självstyre, som också är en grundläggande ingrediens i socialism. Ju mer makt som koncentreras i centrum, desto mindre plats finns det för arbetarnas meningsfulla deltagande i styret av företagen. Denna motsättning kan emellertid hanteras (den behöver inte vara "antagonistisk"), den kan till och med bli en positiv faktor, om vissa villkor är på plats. Framför allt måste graden och omfattningen av central kontroll begränsas och ekonomin måste garantera arbetarnas behov av materiell säkerhet på en anständig miniminivå.

Om dessa villkor inte är uppfyllda, kan inte självstyre existera på ett meningsfullt sätt, och inte heller kan arbetarna utveckla ett medvetande som är nödvändigt för att sätta de mer allmänna klassintressena före lokala gruppintressen. Under inbördeskrig, industriell kollaps och allvarlig matbrist kunde inte sovjetstaten leva upp till något av dessa villkor.

En annan viktig förutsättning är att arbetarklassen förmår försvara självstyret mot centraliserings-tendenser från statens sida. Även den egna statens. På fabrikskommittékongressen i januari 1918 föreslog en anarkistisk delegat ett tillägg till de föreslagna riktlinjerna som förpliktigade fabrikskommittén att underordna sig direktiv från högre organ. Tillägget innehöll förbehållet att dessa direktiv inte fick "inkräkta på proletariats intressen". Om de gjorde det behövde kommittén inte följa direktiven. Rapportören från centrala sovjeten, en bolsjevikisk arbetare, svarade att presidiet faktiskt hade övervägt en sådan reservation, men beslutat att inte inkludera den av följande skäl:

*Sovnarchoz som vi själva organiserar, kommer inte att vända sig emot oss, eftersom det inte är ett byråkratiskt konstituerat organ, utan ett av oss valt och som består av folk som vi kan avsätta... Glöm inte att sovnarchoz är ett klassorgan. Om vi antar en attityd av misstro från början, kan dessa organ knappast bli kapabla att fungera korrekt... Endast en anarkist som generellt avvisar och misstror all högre ledning kan föreslå ett sådant tillägg. Men vi, proletariatet, ...bygger ledarskap på principen om fullständig demokratism... Om dessa organ verkligen vänder sig bort från massorna, då måste vi naturligtvis införa detta tillägg. Ja, vi måste då störta dessa organ och kanske göra en ny revolution. Men än så länge känner vi att folkkommisarierna [regeringen] är våra och de institutioner de skapar är våra*¹²⁵.

Detta svar speglade självförtroendet hos arbetare vars klass hade lett två, för vissa av dem tre, revolutioner. Men förhållandena underminerade snabbt arbetarklassens oberoende makt. Dess medlemmar skingrades av arbetslöshet, krig och behoven i statsbygget. Den minoritet som kom att stanna i fabriken demoraliserades av hunger. Vid samma januarikonferens kom en annan delegat med ett förslag som var motsatsen till det av anarkisten föreslagna. Detta förslag pläderade för att kommittéerna inte behövde följa allmänna medlemsmötenes beslut när dessa beslut gick emot generella klassintressen. På detta förslag svarade en annan medlem av centrala sovjeten:

Det vore främmande för oss, som baserar oss själva på dessa proletära massor, att föra fram något som porträtterar dessa massor som mindre vetande... Så länge jag har sett arbetare i fabriken, kan jag säga, kamrater, att vi kan räkna med dem som medvetna element som kommer att ta de riktiga besluten och inte som någon undermålig massa som inte vet vad den gör, barbarer eller

mot Ryssland – ett av de svagaste och minst förberedda länderna – göra sin revolution rasande snabbt, under förhållanden, då vi tvingades att inte tänka så mycket på att denna omvälvning skulle gå lätt och smidigt som på att vi skulle hålla oss kvar tills det västeuropeiska proletariatet började vakna." (Lenin, *Polnoe sobranie sotjinenij* (Samlade verk), vol 37, s 435–453). Efter att den revolutionära vågen i väst slagits tillbaka och gjort Rysslands isolering till ett långsiktigt förhållande permanentades den motsägelsefulla situationen.

¹²⁵ *Oktoberrevolutionen och fabrikskommittéerna*, vol 4, s 316, 323 f.

barn som kamrat Gorkij säger¹²⁶ ... Deras majoritet kommer att vara medvetna nog att inte ta beslut som deras fabrikskommitté inte kan genomföra, eftersom de går emot landets intressen¹²⁷.

Diskussionen på konferensen visade dock upp flera exempel som motsade vad som hävdas i ovanstående. En delegat från fabriken Metallitjeskij svarade på anarkisten på detta sätt:

Vissa fabriker behövs inte och måste stängas. Här behövs en statsapparat som kan reda ut detta... Kamrat Bleichman (en anarkist) säger: "Ta fabriker i våra händer – basta!" Jag skulle vilja fråga dessa kamrater anarkister... hur de nu agerar i fabriker med deras omedvetna massor? Talar de öppet till dem? Jag vet inte hur man talar till massor som kräver pengar. Jag var inte på konferensen igår och jag kom sent idag eftersom saker och ting inte är speciellt bra i min fabrik; vi säger upp hundratals människor. Där har du anarki... och inte i den sorts välstånd som ligger i den ultimata betydelsen av anarki, som kamrat Bakunin skrev om. Det vore himmelriket på jorden. Men tills dess måste vi genomleva alla dessa missförstånd... när varje arbetare enbart vill erhålla inte bara en och en halv månadslön [i uppsägningslön] utan roffa åt sig motsvarande två, tre månadslöner...¹²⁸.

Några hävdade att sådant hände oftast när arbetare var nyanlända från landsbygden. Stadsproletariatet var medvetet och agerade förståndigt när det fick förklaringar¹²⁹.

Men diskussionen om konflikten mellan kommittén på Treugolniks gummifabrik, som hade större bränslereserver än den buffert på tre månader som centrala sovjeten beslutat om, och Putilovs fabrikskommitté som förberedde sig för omställning till fredsproduktion och saknade bränsle, visade att problemet handlade om mer än nyanlända krigstidsrekryter i fabriker. Treugolnik-kommittén hade gått med på att lämna ifrån sig bränsle men endast till ett omåttligt pris som skulle täcka komplett amortering av de bränsletankar som skulle komma att stå tomma. Fabrikskommittén var så envis att den öppet deklarerade att: "Ni Putilovarbetare misslyckades med att agera i tid och nu vill ni ta bränsle från våra arbetare och låta dem bli arbetslösa. Ni får sörja för er själva, vi ger inte bort något."

"Detta kanske är mycket patriotiskt och mycket bra för Treugolnikarbetarna", kommenterade rapportören i bränslekrisfrågan. "Måhända anstränger sig fabrikskommittén på Treugolnik för sina arbetare. Men det är inte bra för landet och inte för arbetarklassen som desperat kämpar för att industrin ska komma på fötter"¹³⁰. Konferensen beslutade att allt bränsle som överskred två månaders behov skulle ställas under kontroll av den regionala sovnarchoz¹³¹.

Dessa motsättningar skulle bara bli mer akuta i takt med att den ekonomiska och militära situationen förvärrades. I en rapport i juni 1918 klagade metallsektionen i den norra regionens sovnarchoz:

Kommittéerna, som struntar i allting, försvarar den egna församlingen, försöker få bidrag och förskott, trots att dessa pengar ska fördelas efter noggrann prövning. Kommittéerna försöker återuppliva verksamheten i stängda fabriker även när det inte finns några objektiva förutsättningar... Den information vi får från dem... är alltid ensidig... De belägrade ofta

¹²⁶ A.a., s 320. Maxim Gorkij var, tillsammans med andra skribenter i den vänster-mensjevnikiska *Novaja Zjizn* kritisk mot arbetarnas försök att bygga en ny stat och organisera ekonomin. Tonen i artiklarna var ofta nedlåtande, till och med hånfull, vilket arbetaraktivister fann djupt förolämpande. Ännu mer så eftersom de flesta inom vänsterintelligentian, inklusive Gorkij själv, var emot sovjeternas maktövertagande och mest "stod vid sidlinjen". (Se min "The working class and the intelligentsia in 1917", *Critique* nr 14, 1981, s 67–87.)

Ett urval av Gorkijs artiklar i *Novaja Zjizn* 1917–1918 gavs ut på Liber Förlag i Stockholm 1983, med titeln *Obekväma tankar om oktoberrevolutionen*. [På marxistarkivet: [Obekväma tankar om Oktoberrevolutionen](#)]

¹²⁷ A.a., s 318 f.

¹²⁸ A.a., s 284.

¹²⁹ A.a., s 237, 319.

¹³⁰ A.a., s 338 f, 354–356; *Novaja Zjizn* 28 januari 1918.

¹³¹ *Novyj put* nr 4–5 (8–9), 1918, s 14.

*myndigheterna, snodde åt sig kontrakt, fick ut förskott... och utan klarsignal från sovnarchoz återöppnade de sina fabriker. Olyckligtvis kan en majoritet av dessa kontrakt objektivt sett inte uppfyllas, för att nu inte nämna att de i hög grad desorganiserar vår sektionens arbete... som måste ta alla kontrakt under sin kontroll och reorganisera dem enligt statens allmänna intressen. Detta kommer inte att ske utan kamp, arbetarnas regering mot arbetarnas organisationer*¹³².

På den första sovnarchozy-kongressen mellan 26 maj och 6 juni 1918 försvarade Vänsteroppositionen fabrikskommittéernas sak. Nikolaj Osinskij, som själv för en kort period lett högsta sovnarchoz, började med att understryka *"den absoluta nedgången för de materiella produktivkrafterna som håller på att nå den extrema punkt där ekonomin börjar dö"*. De måste därför skifta till en överlevnadsmodell, anta en "snål" ekonomisk politik, där staten monopoliserar de existerande produktionsresurserna, och med den striktaste beräkning och förbrukning av de knappa resurserna. Men om denna argumentation verkade peka mot behovet av centralt utsedda kommissarier för att sköta fabriker, så landade Osinskij i en plädering för arbetarstyre (åtminstone två tredjedelar i företagsledningen). Han tillbakavisade argumentet att detta oundvikligen ledde till försvar av gruppintressen i motsättning till helhetens intressen. Han hänvisade till nyligen gjorda erfarenheter i Donbass: *"Allt är en fråga om företagets allmänna tillstånd. Om det har bröd och pengar och om ledningsgruppen är bra vald och har bra relationer med det reglerande centrat."*

Om det inte finns bröd och pengar, flyter arbetet dåligt även under kommissarier *"som själva blir tvungna att handla med monopoliserat gods eller företagsegendom"* för att kunna föda arbetarna¹³³.

Men genom att måla upp verkligheten så dystert, om än realistiskt, och genom att pläderna för en "överlevnadsmodell", gav Osinskij oavsiktligt bränsle till förespråkarna för kommissarier i ledningarna och striktare centralisering. Aleksej Rykov, den dåvarande ordföranden i högsta sovnarchoz och motståndare till självstyre citerade en artikel som Osinskij själv skrivit:

*Bevarandet av nuvarande produktionsresurser... är möjligt enbart genom den mest systematiska koncentration; det mest effektiva användandet av tillgängliga tekniska resurser gör nationaliserad ledning av dessa resurser från ett enda centra oundvikligt*¹³⁴.

Osinskij gav åter en gång oavsiktligt hjälp till sina motståndare när han argumenterade mot införandet av ackordssystem som ett försök att öka arbetsdisciplinen och arbetsintensiteten.

Han menade att sådana åtgärder ytterligare skulle underminera solidariteten och fostra småborgerliga attityder i ett skede där man kan *"observera en allvarlig degradering, en upplösning av arbetarklassen på grund av arbetslösheten"*¹³⁵.

G Lomov fångades i samma motsättning. Han hävdade att *"användandet av kommissarier av alla slag inte bara misslyckas med att uppamma lokal energi som kan öka produktionen och stärka produktionsresurserna. Tvärtom, det minskar och förstör energi på lokal nivå."*

Men sedan noterade han, nästan i samma andetag:

*Arbetare och bönder blir i den nuvarande situationen som snäckor som sluter sig inom sina skal och visar livstecken bara om det gäller att tillfredsställa sina egna personliga intressen. Allt är sönderbrutet. Vi har totalt undertryckt den vitala, kreativa kraften i landet. Allting går under jorden och existerar bara för sig självt*¹³⁶.

¹³² *Natsionalizatsija promysjlenosti i organizatsija sotsialistitjeskogo proizvodstva v Petrograde* (Nationalisering av industrin och organisationen av socialistisk produktion i Petrograd), vol 1, Leningrad 1958, s 99.

¹³³ "Protokollet från den allryska kongressen...", s 57–66.

¹³⁴ A.a., s 98.

¹³⁵ A.a. s 66

¹³⁶ A.a., s 74 f.

Argument fanns för båda sidor. Men med revolutionens överlevnad i omedelbar fara och den sociala basen för självstyrets anhängare i allt högre grad skingrad och demoraliserad¹³⁷, var oddsen gynnsammare för anhängarna av en mer centraliserad och auktoritär form av företagsledning.

När Osinskij deklarerade att det i verkligheten inte fanns någon annan lösning för den ryska revolutionen än en revolution i väst som gjorde slut på kriget och som kom till Rysslands hjälp, satte han ord på en tanke som delades av många¹³⁸. För honom var det ett argument mot att offra socialistiska principer i kampen för att överleva. Men andra drog motsatt slutsats: eftersom ett nederlag för revolutionen skulle innebära ett stort slag mot den revolutionära rörelsen i väst var det bättre att temporärt offra principer. Hjälp från väst skulle möjliggöra en korrigerande avstegen.

Väldigt få trodde att den ryska revolutionen skulle överleva utan den hjälpen.

Det fordras mer forskning om hur fabriksledningen utvecklades under inbördeskriget. En nyligen genomförd studie, baserad på arkiv från kommittéer på tolv av Petrograds största fabriker, inte bara bekräftar att arbetare fortsatte sin strävan efter deltagande i ledningen utan också att sådant deltagande fanns i praktiken, i några fall genom utövande av fullständig makt från kommitténs sida i företagsledningen. Detta så sent som 1920 trots den officiella politiken. Det samma gällde praktiserandet av ”kollegial ledning”, vilket normalt betydde en stark närvaro för fabrikskommittén i administrationen. Även detta stod i motsättning till den officiella politiken som var enmansledning¹³⁹.

Med införandet av byråkratisk planering i slutet av 20-talet undertrycktes emellertid så småningom till och med NEP-erans (1921–1928) kringskurna fackliga rättigheter. Ändå slutade aldrig officiell sovjetideologi att presentera arbetardeltagande i företagsledningarna som en integrerad del av socialismen och sovjetverkligheten. Mot slutet av Sovjetunionens existens försökte Gorbatsjov blåsa lite liv i denna ideologi, låt vara på ett begränsat och motsägelsefyllt sätt. Detta för att vinna arbetare för sina reformer och för att aktivera ”den mänskliga faktorn i ekonomin”. En lag från 1987 (lagen om företag) stipulerade val av arbetarråd och val av direktör. Det var dock inte förrän Gorbatsjov annullerat denna lag 1989 och beslutat sig för att restaurera kapitalismen, som en genuin rörelse för självstyre växte fram¹⁴⁰. Den rörelsen blev dock bortsopad av Sovjetunionens kollaps och den följande ”revolutionen från toppen”.

Översättning: Peter Widén

Detta är en utvidgad och reviderad version av David Mandels *Workers Control and Factory Committees in the Russian Revolution 1917–18* i den av Immanuel Ness och Dario Azzellini redigerade *Ours to Master and to Own, Workers Control from the Commune to the Present*, Chicago, Haymarket, 2011.

¹³⁷ En insiktsfull nyligen genomförd studie av dessa processer inom Petrograds industriarbetarklass under inbördeskriget drog slutsatsen: ”Under perioden av krig och krigskommunism minskade arbetarnas revolutionära passion snabbt. Deras antal minskade betydligt beroende på den ekonomiska krisen, finanssystemets kollaps och krigsindustrins sammanbrott. Väldigt många lämnade fabrikena. Minskningen var mer markant bland de mest politiserade, de med kapacitet att utveckla ett oberoende medvetande. En del av arbetarna som stödde den nya regimen överfördes till institutionerna. Andra drog till byarna och skingrades mellan hantverksverkstäderna. Förändring i antal och sammansättning minskade drastiskt arbetarnas kapacitet för självorganisering,... vilket utan tvekan underlättade bolsjevikernas monopolisering av makten. Under 1918–19 undvek Petrograds arbetare politiken och var koncentrerade på att överleva i en situation av växande kris”. A V Gogolevskij, *Revoljutsija i psichologija: polititjeskie nastroenija rabotjich Petrograda y uslovijach bolsjevistskoi monpolii na vlast 1918–1920* (Revolution och psykologi: Den politiska strömningen bland Petrograds arbetare under bolsjevikernas maktmonopol 1918–1920), S:t Petersburgs universitet, 2005, s 216.

¹³⁸ ”Protokollet från den allryska kongressen...”, s 60.

¹³⁹ Gogolevskij, 2005, kapitel 6. Detta betyder inte nödvändigtvis att kommittéerna fortfarande kontrollerades av fabriks stormöten. Det är en fråga som behöver undersökas.

¹⁴⁰ Angående detta, se min ”Destatization and the Struggle for Power in the Soviet Economy: A new phase in the Soviet Labour Movement”, i R Miliband & L Panitch (red.), *The Socialist Register* 1991, London: Merlin Press, 1991, ss 95–127.

Om författaren

David Mandel är en kanadensisk vetenskapsman, facklig och politisk aktivist. Han undervisar i statsvetenskap vid Université du Québec i Montreal och har varit aktiv i utbildning inom arbetarrörelsen i Ryssland, Ukraina och Vitryssland i många år. Han har skrivit främst om arbetarrörelsen i den ryska revolutionen liksom under perioden efter Sovjetunionens fall. Bland hans verk märks *The Petrograd workers in the Russian revolution – February 1917 – June 1918* (reviderad upplaga publiceras under 2017) och *Labour after communism* (2004).

Lästips

Lenin: [Brev till kongressen m m](#) (innehåller ”Lenins testamente” som citeras ovan) och [Sista breven](#)
Leo Trotskij: [Om Lenins testamente](#)

Paul Le Blanc: [Ofullbordad leninism](#)

Moshe Lewin: [Lenins sista strid](#)

Marcel Liebman: [Lenins leninism](#)

[Svenska kommunisterna och ”Lenins testamente”](#) (1956)

Pierre Broué: [Anmärkningar om bolsjevikpartiets historia](#)

Alexej Sachnin: [Den revolutionära demokratins mörka sida](#)

Hösten 2017 uppmärksammade Marxistarkivet den ryska revolutionens 100-årsjubileum med att publicera dokument, artiklar, böcker m m som belyser olika aspekter av revolutionen. Se: [Ryska revolutionen 100 år](#).